

Skordisci na prostoru istočne Slavonije i Srijema

Lukačević, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:882981>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



zir.nsk.hr



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Filip Lukačević

Skordisci na prostoru istočne Slavonije i Srijema

Završni rad



Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Skordisci na prostoru istočne Slavonije i Srijema

Završni rad

Student:

Filip Lukačević

Mentorica:

doc. dr. sc. Martina Čelhar

Zadar, 2016.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Filip Lukačević**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Skordisci na prostoru istočne Slavonije i Srijema** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 4. svibanj 2016.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. PROBLEM KELTSKE EKSPANZIJE I ŠIRENJE KARAKTERISTIKA LATENSKOG SVIJETA.....	2
3. KRONOLOGIJA LATENSKOG PERIODA.....	6
4. SKORDISCI U SLAVONIJI I SRIJEMU	10
4.1. NASELJA I NEKROPOLE	11
4.1.1. NASELJA	12
4.1.2. NEKROPOLE.....	16
5. MATERIJALNA KULTURA SKORDISKA U SLAVONIJI I SRIJEMU	20
5.1. KERAMIKA	20
5.2. ORUŽJE, ORUĐE I OSTALI METALNI PREDMETI.....	26
5.3. NAKIT I DIJELOVI NOŠNJE	35
5.4. NOVAC.....	41
6. ZAKLJUČAK.....	46
7. LITERATURA	48

1. UVOD

Latenska kultura našeg područja nije u potpunosti sustavno istražena te se o pojedinim segmentima života u tom razdoblju malo zna. Međutim, u novije vrijeme dolazi do znatnih promjena na tome području.

U prvom ću se dijelu rada osvrnuti na keltsku migraciju i njenu problematiku. Povijesni izvori nude obilje podataka o Keltima i njihovim migracijama. Međutim, ostaci materijalne kulture, prije svega nalazi iz keltskih grobova, omogućavaju potvrdu ili negaciju tih podataka, odnosno zahvaljujući njima mogli bismo saznati stvarnu sliku širenja karakteristika latenskog svijeta na uistinu širokom geografskom prostoru. Govorit ću o prvim spomenima Skordiska te ću ih pokušati smjestiti na određeno područje koje su naseljavali kroz latenski period. Nadalje, osvrnut ću se na periodizaciju i kronologiju latenskog razdoblja, kako na širem europskom, tako i na našem području.

Najveći dio rada oslanjat će se na podatke dobivene arheološkim istraživanjima, zahvaljujući kojima se, barem djelomično, može rekonstruirati svakodnevni život Skordiska. Osim tipova naselja, spomenut ću i glavne karakteristike pokapanja karakteristične za Skoridske. Konačno, najopsežniji dio rada bit će posvećen pokretnom arheološkom materijalu Skordiska: oružju, oruđu, keramici, nakitu i dijelovima nošnje te novcu, budući je taj materijal vrlo važan za kronologiju ovog perioda te upotpunjuje cjelokupnu sliku latenske kulture na našem području. Kelti donose neke novosti u izradi predmeta o kojima će, također, biti riječi u ovom radu.

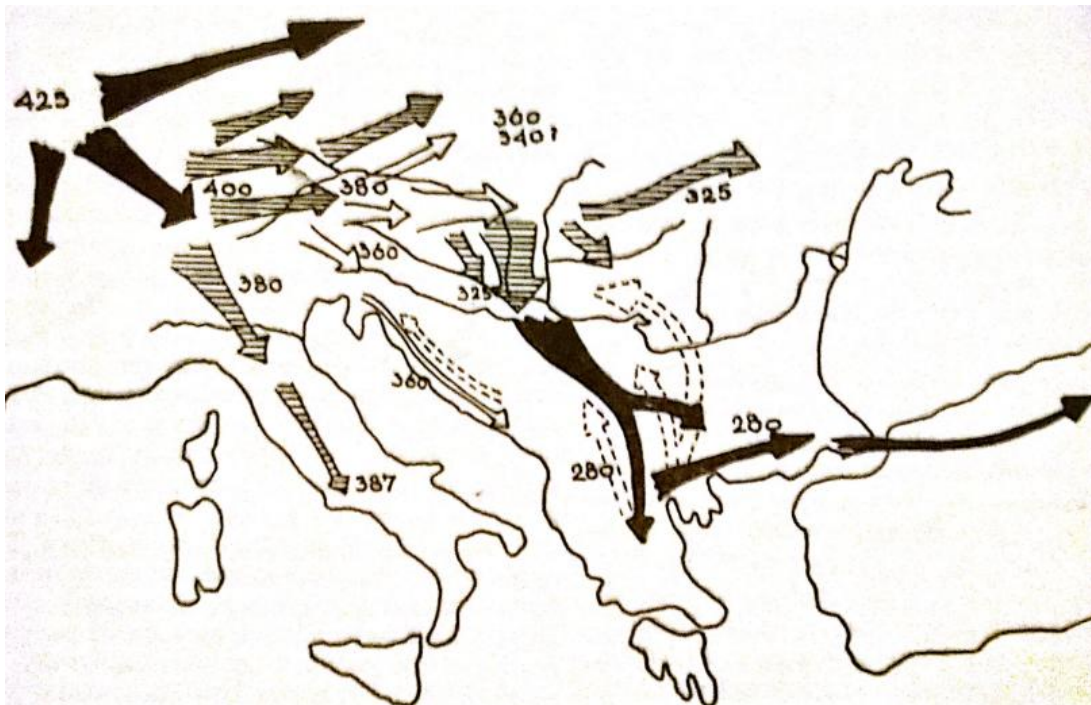
U izradi svoga rada najviše sam koristio djelo J. Todorovića o Keltima u jugoistočnoj Europi.¹ Iako je navedeno djelo starijeg datuma, u njemu su predstavljane osnovne teze o životu i materijalnoj kulturi Skordiska na našem području. Pored navedenog autora, okosnicu teksta čine i radovi N. Majnarić Pandžić, kao i recentniji prilozi M. Dizdara, koji se u novije vrijeme bavi navedenom problematikom.

¹ J. Todorović, 1968.

2. PROBLEM KELTSKE EKSPANZIJE I ŠIRENJE KARAKTERISTIKA LATENSKOG SVIJETA

Problem keltske migracije danas je tema velikih rasprava te se sve više proučava i piše o njoj. Stariji se znanstvenici oslanjaju na nepouzdanu povijesne izvore koji govore o migraciji naroda Kelta kroz mlađe željezno doba. Danas se stav prema navedenoj temi mijenja te se teorija masovne migracije odbacuje.

Kako navodi Todorović, postoji pet valova keltske migracije, a prvi je započeo u 5. stoljeću pr. Kr., kada se Kelti Rajnom i Dunavom spuštaju prema jugu (Slika 1.). Oko 360. god. pr. Kr., kada započinje treći val migracije, Kelti su prodrli do Slovenije, a možda i do dijelova zapadne Hrvatske i Jadrana. Za nas je najbitniji četvrti val, koji započinje krajem 4. stoljeća pr. Kr., kada su naselili Slavoniju i Srijem, te Rumunjsku. S ovih prostora Kelti su vršili pljačkaške pohode na području Grčke. Peti val kreće prema Grčkoj i Makedoniji. Kelti su 279. god. pr. Kr. poraženi kod Delfa te se vraćaju u Panoniju. Kelti nastanjeni u Podunavlju od tada se spominju kao Skordisci. Zapadno od Velike Morave bili su Veliki Skordisci, a istočno su bili Mali Skordisci.²



Slika 1. Keltska ekspanzija prema Todoroviću (J. Todorović, 1968, 8.)

² J. Todorović, 1968, 5–7.

Zapadno od Skordiska nastanilo se drugo keltsko pleme, Taurisci. Točna granica između Skordiska i Tauriska još je predmet rasprava. Plinije Stariji kao granicu između Skordiska i Tauriska navodi *mons Claudius*.³ Nije poznato koja je to planina. Neki autori smatraju da se ona možda nalazi negdje u požeškoj kotlini.⁴ Pretpostavke su kako se pravo razgraničenje između Skordiska i Tauriska nalazilo na rijeci Orljavi.⁵ Marković i Petru u svojim radovima granicu između njih pomiču još zapadnije, na područje između Medvednice i Moslavačke Gore.⁶ Za ovo je pitanje vrlo važan lokalitet Zvonimirovo blizu Suhopolja u Podravini, na kojemu je pronađen materijal i Tauriska i Skordiska, što bi moglo dati odgovor na pitanje gdje je granica zaista bila. Prema istraživanjima na toj nekropoli Dizdar zaključuje kako se Zvonimirovo nalazi na rubnom području prostiranja Tauriska, ali da točne granice između Tauriska i Skordiska na području Podravine nema, budući da je na tom prostoru jak utjecaj oba plemena.⁷

Svi povijesni izvori spominju keltsku migraciju kroz pljačkaške pohode prema današnjoj Italiji i Grčkoj. Kelti se na našem području nastanjuju u 4. stoljeću pr. Kr., što je manje-više prihvaćeno. Širenje latenske kulture arheološki je dokazano, zahvaljujući ponajviše nalazima grobova i materijala prikupljenih iz njih. Međutim, model masovne migracije, sve se više odbacuje jer migracija obuhvaća puno više od jednostavnog preseljenja s jednog mjesta na drugo. Uz to, postoje primjeri i povratka migranata. Jedan od problema je i miješanje populacija autohtonog stanovništva i Kelta. Znanstvenici danas istražuju migracije na lokalnoj razini, gdje je situacija kompleksnija nego kod jednostavnog modela masovne migracije koji nam pokazuje samo pravac širenja latenske kulture.⁸ Važna je mobilnost stanovništva, a najmobilniji su nositelji latenske kulture uglavnom bili ratnici i trgovci. Njihovi grobovi su poznati, no što je s ostalim članovima društva? Danas se u rješavanju problema, osim navedenog, postavlja još nekoliko pitanja. Ključna među njima su kakav je odnos između Kelta i domaćeg stanovništva te jesu li Kelti postali dio domaćeg stanovništva ili je bilo obrnuto?⁹ Sve se

³ M. Dizdar, H. Potrebica, 2002, 118.

⁴ P. Popović, 1992 – 1993, 13–21; M. Dizdar, H. Potrebica, 2002, 111–131.

⁵ M. Dizdar, H. Potrebica, 2002, 119.

⁶ P. Petru, 1968, 357–373; Z. Marković, 1984, 295–319.

⁷ M. Dizdar, 2013, 372.

⁸ B. Arnold, M. L. Murray, 2002, 114–116.

⁹ M. Hauschild, 2010, 178.

više provode analize skeletnog materijala iz grobova,metodom Sr – izotopa. Navedenim se postupkom može saznati je li pokojnik bio imigrant ili autohtoni stanovnik. Ako se ustanovi da je pokojnik bio imigrant,ovom se metode može saznati s kojeg je područja doselio, gdje se kretao te jesu li postojale grupe ljudi u ovoj zajednici koje su došle s istog područja.¹⁰

Budući se sve više odbacuje teorija o migraciji Kelta, dovodi se u pitanje i teorija o Keltima kao jedinim nositeljima latenske kulture (pojam latenska kultura se također sve više smatra neprihvatljivim i uvodi se novi pojam, latenski svijet).¹¹ Danas se to promatra, više kao širenje posebnih kulturnih obrazaca i dobara, nego kao migracija jednog naroda te se sve više ističe autohtona komponenta u cijelom ovom procesu.¹² Znanstvenici pokušavaju odgovoriti na pitanje tko su bili ljudi koji su širili latenski utjecaj. Povijesni izvori nisu vjerni pokazatelji tadašnjeg stanja,budući su skloni preuveličavanju, a model masovne migracije nije arheološki potvrđen. Naravno, ljudi su se selili, ali ne masovno kako se prije smatralo. Karakteristike latenskog svijeta širile su se ponajviše postupnom razmjenom dobara i prihvaćanjem određenih stilova karakterističnih za taj svijet od strane autohtonog stanovništva.

Kelte koji su preživjeli napad na Delfe i vratili se u Podunavlje povijesni izvori nazivaju Skordiscima te ih smatraju miješanom skupinom Kelta, Ilira, Tračana i nekih drugih okolnih panonskih plemena.¹³ Proces širenja karakteristika latenskog svijeta kompleksniji je na našem području, budući da dokazuje sve veći utjecaj autohtonog stanovništva. Skordisci bi, zapravo, mogli biti i lokalno stanovništvo, koje je prihvatilo utjecaje latenskog svijeta i time postalo dio Kelta, kao ishod političkih saveza i dogovora. Lokalno stanovništvo koje je prihvatilo keltske utjecaje kao dio svoje kulture, postalo je dio naroda Kelta u očima drugih zajednica i povijesnih izvora koji su o njima pisali. Novijim istraživanjima u okolici Požege potvrđen je snažan utjecaj panonskog plemena Breuka na materijalnu kulturu tog područja. Oni su vrlo vjerojatno bili asimilirani u etničku sliku keltskih plemena Skordiska i Tauriska.¹⁴ Dakle, širenje karakteristika latenskog svijeta na naše područje dogodilo se doticajem autohtonog

¹⁰ M. Hauschild, 2010, 175; M. Scheeres, *et alii.*, 2013, 3615.

¹¹ H. Potrebica, M. Dizdar, 2012, 170–171; D. Džino, A. Domić Kunić, 2013, 53.

¹² D. Džino, A. Domić Kunić, 2013, 53–54.

¹³ Više kod: J. Todorović, 1974, 37–44.

¹⁴M. Dizdar, H. Potrebica, 2005, 64; N. Majnarić – Pandžić, 2005, 73.

stanovništva s latenskom materijalnom kulturom i običajima koji su prihvaćeni kao dio kulture i tradicije.¹⁵

¹⁵ Opširnije kod: D. Džino, 2007.

3. KRONOLOGIJA LATENSKOG PERIODA

Prvu je podjelu predrimskog perioda načinio 1872. godine švedski arheolog H. Hildebrand. Podijelio ga je na dva perioda, stariji koji je nazvao halštatskim i mlađi koji je nazvao latenskim periodom. O. Tischler je desetak godina poslije latensko doba podijelio na 3 faze, rani Laten ili I, srednji Laten ili II i kasni Laten ili III. Nakon njega je Reinecke 1902. god. napravio novu podjelu latenske kulture. Latenski period je podijelio na 4 faze: A, B, C i D. Faza A traje od 500. do 400. god. pr. Kr., faza B od 400. do 300., faza C od 300. do 100., a zadnja D faza traje od 100. god. pr. Kr. do početka nove ere (Slika 2.).¹⁶ Reineckeova podjela je jedna od polazišnih točaka za kronologiju latenskog perioda. Na osnovu materijala iz Europe, najviše Francuske, svoju kronologiju donosi i J. Déchelette. On laten dijeli na 3 perioda: Laten I (500. – 300.), Laten II (300. – 100.) i Laten III (od 100. god. pr. Kr. do početka nove ere).¹⁷

APSOLOTNI DATUMI (CEB.)	ESTE (TAL.)	KULTURNE REGIJE JUGOSLAVENSKIH ZEMALJA								SREDNJA EVROPA (REINECKE)	APSOLOTNI DATUMI (CEB.)
		JUGOISTOČNA ALPSKA REGIJA SA ZAPADNOM PANONIJOM				SREDNJOPODUNAVSKA REGIJA					
		NOTRANJSKA SKUPINA	SVETOLUCIJSKA SKUPINA	DOLENJSKA SKUPINA	LJUBLJANSKA SKUPINA	GRUPINA MARTIJAŃEC-KAPTOL	GRUPINA DONJA DOLINA SANSKI MOST	DALJSKA SKUPINA	BOŠUTSKA SKUPINA		
1000											1000
900	I	1			a				I	I	Ha B ₁
800					b						Ha B ₂
700	II a	2 a	I a		a						Ha B ₃
600	II b	2 b	I b	PODZEMELJE	b	1	1		II	II	Ha C ₁
500	II c	3 a	I c	STICNA	a	2	2 a				Ha C ₂
400	III a	3 b	II c	2	b	3	2 b				Ha D ₁
300	III b	4	II a	ZIMOLISKE FIBULE	IV		2 c				Lt A
200	III c	5	II b	CERTORSKE FIBULE	V		3 a	SREM-SKA			Lt B ₁
100		6	II c	NEGOVSKA RACIJA	VI		3 b	SKUPINA			Lt B ₂
		7									Lt C ₁
		8	III								Lt C ₂
											Lt D

Slika 2. Kronologija željeznog doba s podjelom latenskog perioda (S. Gabrovec, B. Čović, 1987, 903.)

Stariji su znanstvenici u svojim kronologijama više uvažavali povijesne izvore te su u njima pokušali uskladiti događaje i godine koje oni donose. Možda najpotpuniju

¹⁶ J. Todorović, 1968, 111-112.

¹⁷ J. Todorović, 1968, 112-113.

kronologiju koja se temelji na podacima iz povijesnih izvora dao je češki arheolog J. Filip. Kako navodi, ovaj period ima 5 faza: period do povijesno teritorijalne ekspanzije Kelta (traje do 400. god.), period povijesne ekspanzije Kelta u srednju Europu (od 400. do 250. god. pr. Kr), period srednjoeuropske konsolidacije Kelta i ekonomske promjene života (od 250. – 125. god. pr. Kr), period izgradnje opiduma (od 125. do 50. god. pr. Kr) te završna faza od 50. god. pr. Kr.¹⁸

Podjelu latenskog perioda na sjevernobalkanskom području i u donjoj Panoniji predložio je J. Todorović, uglavnom na osnovi povijesnih izvora te manje arheološkog materijala. Njegova podjela također ima 5 faza i slična je podjeli J. Filipa za Europu.

Kako Todorović navodi, prva faza je pretkeltski period (do 320. god. pr. Kr.) koji započinje oko 360. godine pr. Kr. kada započinje 3 migracijski val Kelta iz Austrije u smjeru Slovenije i središnjem dijelu Panonije. Kako su se Kelti nastanili na susjedna područja, u Hrvatskoj započinje jak utjecaj latenske kulture. Karakteristični nalazi materijalne kulture za ovaj period su stilizirane zoomorfne fibule. Od ostalih nalaza u tom periodu treba spomenuti željezno koplje s nenaglašenim srednjim rebrom te ranolatenski nakit: spiralne željezne i brončane narukvice, prstenje izrađeno tehnikom filigrana i granulacije, iskucane narukvice, fibule s lančanim privjescima itd.¹⁹

Drugi period Todorovićeve podjele je period keltskog naseljavanja i stabilizacije u donjoj Panoniji (320. – 280. god. pr. Kr.),a započinje smrću Aleksandra Velikog. Tada Kelti nastanjuju područje Slavonije i Srijema. U ovoj fazi Kelti koriste skeletno sahranjivanje pokojnika, javljaju se strelaste i kopljaste fibule i srebrna tordirana naušnica. Od oružja se pojavljuje koplje kao i u prošlom periodu, ali je sada zastupljena i željezna sjekira te nož sa željeznom zoomorfnom ručkom.

Treći period, period kulturnog i ekonomskog prosperiteta (280. – 85. god. pr. Kr.), sastoji se od dvije faze: faze A u kojoj dominiraju paljevinski grobovi s bogatim grobnim priložima (zoomorfne fibule, spiralne narukvice, astragalni pojasi, kratki mačevi s medaljonom na kraju korica itd.) te faze B (novi oblici keramičkog posuđa,

¹⁸ J. Todorović, 1968, 114-115.

¹⁹ J. Todorović, 1968, 117-118.

fibule srednjolatske sheme, mačevi s srcolikim završetkom na korici te imitacija grčkog novca).

U četvrtom periodu, periodu opadanja keltske moći (85. – 15. god. po Kr.), materijalna kultura ne pokazuje opadanje nego usavršavanje kvalitete. Javlja se glačana i bojana keramika, od nakita sve kao i u prošloj fazi. U ovom periodu oružje je u krupnom planu.

U petom periodu, kojeg karakterizira rimska dominacija (od 15. god.), materijalna kultura Skordiska se razvija u sklopu rimskih provincija i tako se održala sve do 2. i 3. stoljeća.²⁰

Podjelu sličnu Todorovićevoj predložio je i B. Jovanović.²¹ Sve se manje koriste ovakve podjele temeljene na podacima iz povijesnih izvora. Novije podjele koriste materijal čiji se razvoj može kronološki pratiti zahvaljujući istraživanjima na naseljima i nekropolama te se takav materijal može usporediti s materijalom susjednih područja.

Danas znanstvenici najviše koriste proširenu Reineckeovu periodizaciju u kojoj se svaki stupanj, osim stupnja A, dijeli na stariji i mlađi (B1, B2, C1, C2 itd.), a svaki od njih se opet može podijeliti na a i b (npr. LT B2a, LT B2b). Rani latén traje do LT C1 perioda kada započinje srednji latén, a on traje do LT D1 perioda kada započinje kasni latén. Znanstvenici pokušavaju ovakvu periodizaciju prilagoditi prema određenom području. Latén na našem području započinje u mlađem stupnju ranog laténa, tj. stupnjem B2, što je potvrđeno nalazima iz Požeške kotline.²²

N. Majnarić – Pandžić je, koristeći materijal i njegov kronološki razvoj, laténski period u Slavoniji i Srijemu podijelila na 4 horizonta:

1. horizont keltsko – laténske kulture u Slavoniji i Srijemu (druga polovica 4. stoljeća – 279. god. pr. Kr.), 2. horizont (od oko 275. do oko 125. god. pr. Kr.) kojeg obilježavaju Dux fibule, fibule s kuglastim završetkom nožice i fibule srednjolatske sheme sa raščlanjenim nožicama, 3. horizont (od oko 125. do oko 50. god. pr. Kr.) u kojem se

²⁰ J. Todorović, 1968, 118–125.

²¹ B. Jovanović, 1987, 837–842.

²² M. Dizdar, H. Potrebić, 2002, 117.

javljaju utvrđena naselja, fibule srednjolatske sheme od glatke neukrašene žice, emajlirane fibule te mačevi srednjolatske sheme i 4. horizont (od oko 50. god. pr. Kr. do oko 50. godine nove ere) s kasnolatskim mačevima, slikanom keramikom i fibulama kasnolatske sheme.²³

D. Božič, također koristeći tipološko-kronološke odrednice materijala, period je mlađeg željeznog doba podijelio na stupnjeve Beograd 1, Beograd 2 i Beograd 3. Stupanj Beograd 1 uspoređan je s latenom B2, Beograd 2 s latenom C i Beograd 3 s latenom D (Slika 3.).²⁴

Rieckhoff, Biel 2001		mokronoška skupina – Taurisci Mokronog group – Taurisci (Božič 1987; 1999; 2008)	Beograd – Skordisci Belgrade – Scordisci (Božič 1981; 2008)
325.	a LT B2	I	1
275.	b		
	a LT C1	IIa	2a
200.	b		
	a LT C2	IIb	2b
150.	b		
	a LT D1	IIIa	3a
80.	b		
	a LT D2	IIIb	3b
15.	b		

Slika 3. Novija podjela latenskog perioda na našem području (M. Dizdar, 2013, 65.)

Problematikom kronologije na prostoru sjeverne Hrvatske, Slavonije i Srijema bavi se nekoliko autora koji pokušavaju pomoću nalaza karakterističnih za rani, srednji i kasni laten unaprijediti poznavanje kronologije tog perioda.²⁵ Tako N. Majnarić – Pandžić navodi kako se srednji laten na našem području može podijeliti na stariji i mlađi kao što je to napravljeno u periodizaciji za prostor srednje Europe (C1, C2).²⁶ Možda se daljnjim istraživanjima ovog prostora dobije potpunija slika razvoja i kronologije latenskog razdoblja.

²³ N. Majnarić – Pandžić, 1970, 75.

²⁴ D. Božič, 1981.

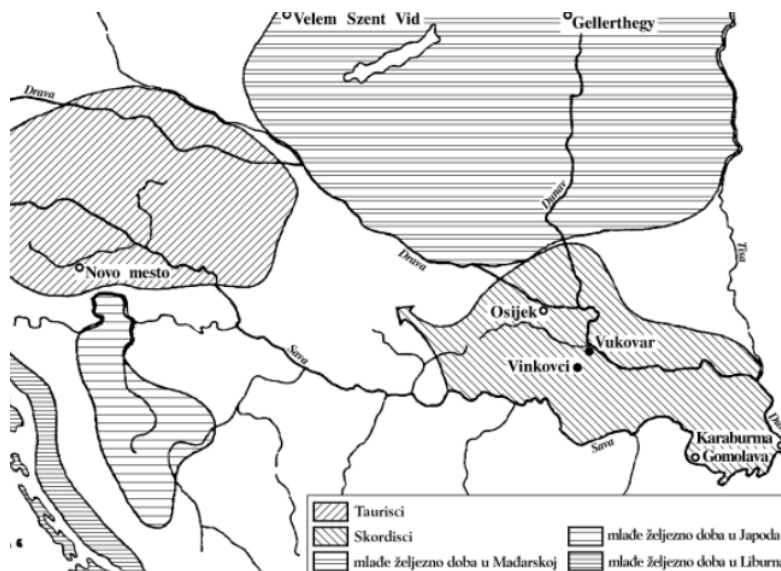
²⁵ H. Potrebica, M. Dizdar, 2002; N. Majnarić – Pandžić, 2005; M. Dizdar, 2013.

²⁶ N. Majnarić – Pandžić, 2005, 73.

4. SKORDISCI U SLAVONIJI I SRIJEMU

Već smo rekli kako se Kelti na našem području pojavljuju na prijelazu iz 4. u 3. stoljeće pr. Kr., a Skordisci se u izvorima spominju nakon povratka Kelta iz Grčke, odnosno poraza kod Delfa 279. god. pr. Kr.²⁷ Skordisci su bili mješovita populacija sastavljena od pripadnika više naroda, Kelta, Ilira i panonskih plemena.²⁸ Dolazak Kelta na naše područje je arheološki slabo dokumentiran. Većina nalazišta latenske kulture Skordiska pripada naseljima; nekropole su malobrojnije premda velik broj nalaza potječe iz devastiranih grobova koji su pronađeni slučajno.²⁹

Većina nalazišta koncentrirana je uz tokove rijeka Dunava i Save. Postoji i nekoliko nalazišta s prostora Požeške kotline koja je možda bila zapadna granica rasprostiranja Skordiska (Slika 4.).³⁰ Skordisci su tijekom 1. stoljeća pr. Kr. zauzimali najveći teritorij, od naseljavanja na našem području, od Ključa na Dunavu do Orljave i Osijeka na zapadu, od sjeverne Vojvodine do sjeverne Srbije i slavonske Posavine.³¹



Slika 4. Karta prikazuje rasprostranjenost Kelta u Hrvatskoj i susjednim zemljama (M. Dizdar, 2001, 2.)

²⁷ N. Majnarić – Pandžić, 1970, 67. Opširnije o izvorima za povijest Skordiska kod: J. Todorović, 1974; B. Jovanović, 1987.

²⁸ B. Jovanović, 1987, 812; N. Majnarić – Pandžić, 2005, 73.

²⁹ B. Jovanović, 1987, 822.

³⁰ M. Dizdar, H. Potrebica, 2002, 118–119.

³¹ B. Jovanović, 1987, 826.

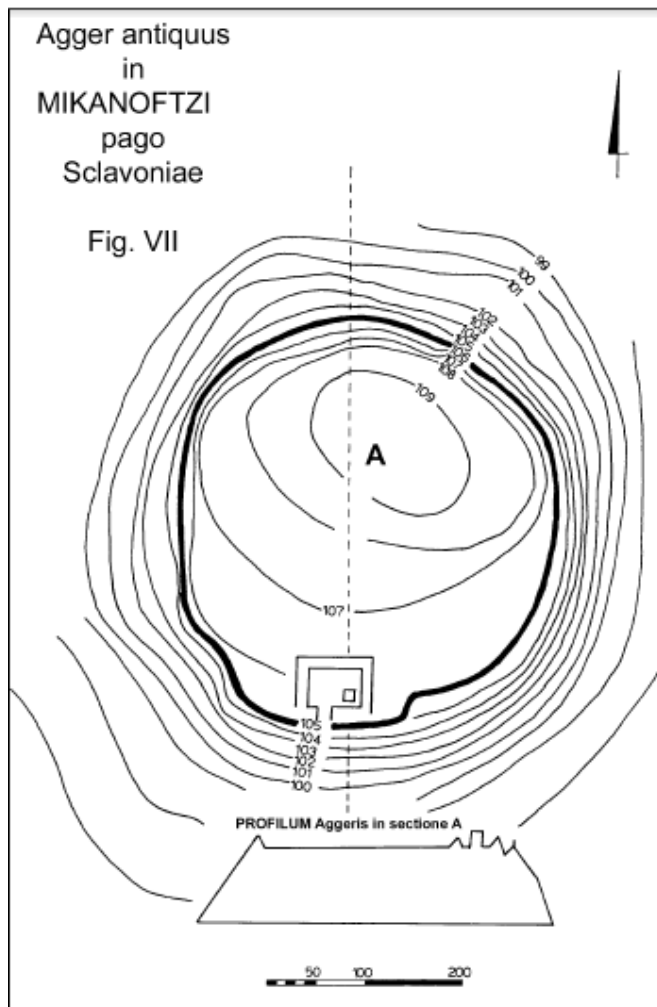
4.1. NASELJA I NEKROPOLE

Kao što je već naglašeno, većina nalaza ove kulture potječe iz naselja i nekropola (Slika 5.) no, nažalost, tek je manji broj istih sustavno istražen.



Slika 5. Naselja i nekropole u Slavoniji i Srijemu (N. Majnarić – Pandžić, 2005, 68.)

4.1.1. NASELJA



Slika 6. Marsilijev tlocrt Damića gradine s presjekom na kojem se vide ostatci fortifikacijskog sustava (M. Dizdar, 2001, 27.)

Na prostoru istočne Slavonije i Srijema naselja Skordiska su nepoznata sve do sredine 2. st. pr. Kr.³² Jedino se otvoreno naselje na Ervenici u Vinkovcima prema keramičkim nalazima iz grobova može datirati u kraj 3. i početak 2. stoljeća pr. Kr., odnosno u srednjolatensko razdoblje. To je zasada jedino naselje tog perioda i najranije datirano keltsko naselje na našem području.³³ U najvažnija naselja ubrajaju se: Gomolava kod Hrtkovaca u Srijemu gdje su izdvojeni stambeni horizonti, Gradina na Bosutu kod Batrovaca i Šid, a važni su i Orolik, Privlaka, Donja Bebrina, Dirov brijeg,

³² M. Dizdar, 2001, 15.

³³ M. Dizdar, 2001, 108.

Ervenica u Vinkovcima te Damića gradina u Starim Mikanovcima, gotovo sve lokaliteti u istočnoj Slavoniji. Sve su to utvrđena naselja iz 1. stoljeća pr. Kr, tzv. *oppida*, osim naselja u Ervenici koje je naselje otvorenog tipa.³⁴ Razlikujemo 2 vrste keltskih naselja, otvorena i zatvorena (utvrđena) koja neki nazivaju *oppida*. Pojam *oppida* koristi se za utvrđena naselja u Europi, a ovaj je pojam za utvrđena naselja na našem području netočan, budući da postoji razlika u načinu izgradnje.³⁵

Za fazu dolaska Kelta na naše područje vežu se naselja otvorenog tipa u kojim se najviše stanovalo u poluzemunicama s jednom ili dvije prostorije. One su imale dvoslivne krovove pokrivenne slamom ili krovove koje je držao nosač po sredini poluzemunice i uokolo nje (Slika 7.). U nekim slučajevima krov je položen na kameni zid napravljen uokolo ukopane poluzemunice. U mlađem latenu koriste se nadzemne pravokutne kuće rađene od pletera. One imaju dvoslivne krovove i podove rađene od nabijene gline, a ponekad se unutar kuće nalazilo ognjište (Slika 8.).³⁶



Slika 7. Poluzemunica s ostatkom rupe za stup na kojem je počivala krovna konstrukcija (M. Dizdar, 2006, 57.)

³⁴ B. Jovanović, 1987, 822.

³⁵ M. Dizdar, 2001, 108; N. Majnarić – Pandžić, 2005, 69.

³⁶ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 19.



Slika 8. Ostatci podnice nadzemne građevine (I. Drnić, G. Skelac, 2008, 391.)

Zatvorena su naselja bila administrativni i vojni centri izgrađeni na uzvišenjima pored otvorenih naselja, iako nije nužno bilo tako. Podizana su od kraja 2. stoljeća pr. Kr., a ova u Panoniji nastaju najvjerojatnije za vrijeme sukoba s Rimljanima.³⁷ Utvrđena su naselja bila važna obrana Skordiska i za neka se smatra da su kasnije uklopljena u rimski limes. Ta su naselja bila uglavnom kružnog oblika, opasana kamenim zidovima ili zemljanim bedemima s drvenim palisadama, a neka su imala i jarak.³⁸ Utvrđeno naselje u Gomolavi bilo je po svemu sudeći centar keramičarske proizvodnje jer je pronađen veći broj peći za proizvodnju keramike. U njoj su utvrđene nasebinske faze od neolitika do srednjeg vijeka, a ova latenska faza traje od kraja 2. stoljeća pr. Kr. do prve polovice 1. stoljeća nove ere. Ustanovljene su 3 faze stanovanja. U starijoj fazi su korištene poluzemunice, a u mlađoj su to pravokutne kuće. Naselje je bilo zaštićeno zemljanim bedemom s drvenom palisadom.³⁹ Na Gomolavi je utvrđena unutrašnja podjela naselja; u sredini su bili objekti kojima je pripisana vojna i administrativna funkcija, oko njih se nalazila stambena zona, a na rubu naselja su bile radionice. Takva situacija dokumentirana je i u naselju Dirov brijeg u Vinkovcima.⁴⁰

³⁷ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 19; M. Dizdar, 2001, 94; N. Majnarić – Pandžić, 2005, 73.

³⁸ J. Todorović, 1968, 12-13.

³⁹ B. Jovanović, 1987, 823.

⁴⁰ M. Dizdar, 2001, 95.



Slika 9. Naselja u Slavoniji i Srijemu: 1. Mursa 2. Sarvaš 3. Dalj 4. Vukovar – Lijeve bara 5. Sotin 6. Dirov brijeg 7. Privlaka 8. Slakovci 9. Orolik 10. Šid 11. Donja Bebrina 12. Gomolava 13. Stari Mikanovci (M. Dizdar, 2001, 15.)

Najbolje istražena utvrđena naselja u Slavoniji su ona s područja Vinkovaca te Osijeka (Slika 9.). Na tom području je otkriveno 20 naselja keltsko – latenske kulture. Sva naselja, osim Ervenice, su utvrđena naselja sa više puta nasutim zemljanim bedemima i opkopom uokolo naselja (Dirov brijeg u Vinkovcima, Gradina u Oroliku i Privlaci). Uz naselja u Oroliku, Dirovom brijegu, Paljevinama u Donjoj Bebrini postojala su i istovremena naselja otvorenog tipa.⁴¹ U Privlaci se nalaze dva kružna utvrđena naselja jedno pored drugog. Ograđeni su zemljanim bedemom debljine oko 4 metra, a ispod ova dva utvrđena naselja nalazilo se otvoreno naselje.⁴² Posebna karakteristika naselja u istočnoj Slavoniji je paljenje vrha zemljanog bedema radi čvrstoće što je dokumentirano na Damića gradini u Starim Mikanovcima (Slika 6.) te gradinama u Privlaci i Oroliku.⁴³ U Srijemu su dokumentirane gradine s kamenim bedemom u tehnici suhozida (Gradina u Starom Slankamenu) što u istočnoj Slavoniji nije slučaj.⁴⁴

⁴¹ M. Dizdar, 2001, 94.

⁴² J. Todorović, 1968, 13.

⁴³ N. Majnarić – Pandžić, 1984, 24–27.

⁴⁴ M. Dizdar, 2001, 94.

U naseljima Dirov brijeg u Vinkovcima i Donjem gradu u Osijeku pronađeni su, osim keramike, ostatci keramičarskih peći grupirani na jednom mjestu u naselju. Ložište im je ukopano u zemlju, a posude se stavljaju na rešetku na kojoj se nalaze rupe za prolazak toplog zraka. Na vrhu peći je kupola cilindričnog oblika s rupom za dim. Uz te peći nalazile su se jame za otpad.⁴⁵ U Osijeku, u naselju u Donjem gradu, unutar naselja uz keramičke peći stoje i nalazi koji ukazuju na obradu željeza, kao što su talioničke peći te posudice za taljenje kovina.⁴⁶ Ovakvi nalazi peći mogu nam pomoći u utvrđivanju keramičkih središta Skordiska, kao što je možda bilo ovo u Osijeku. Nalazi peći i ognjišta nam pokazuju kako se život u ovim naseljima odvijao vani, na otvorenom prostoru koji su svi stanovnici koristili, jer unutar nastambi oni najčešće nisu pronađeni. Naselje u Osijeku je bilo veliko, a zbog loše istraženosti ne zna se je li se na tom području nalazilo jedno naselje ili više njih.⁴⁷ Istočnije od naselja nalazila se nekropola.

Keramika i fibule su vrlo važni za datiranje navedenih naselja. Na naselju u Ervenici vrlo su nam bitni lonci S – profiliranog tijela izrađeni na lončarskom kolu ukrašeni otisnutim motivom koncentričnog kruga te S – profilirane zdjele s plastičnim zadebljanjem. Ta je vrsta keramike datirana u stariju fazu srednjeg latena (C1). Izgradnja utvrđenih naselja javlja se u drugoj polovici 2. stoljeća pr. Kr. istovremeno sa pojavom novog stila ukrašavanja keramike kao što su žlijebljenje i slikanje (Dirov brijeg, Damića gradina).⁴⁸

4.1.2. NEKROPOLE

U trenutku dolaska na naše prostore Kelti su koristili inhumaciju za sahranjivanje svojih pokojnika, a kasnije su od autohtonog stanovništva preuzeli incineraciju, koja je

⁴⁵ M. Dizdar, 2001, 95.

⁴⁶ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 24–25.

⁴⁷ N. Majnarić – Pandžić, 2005, 70.

⁴⁸ M. Dizdar, 2001, 98–99.

postala glavni način pokapanja pokojnika.⁴⁹ Inhumacija se i dalje koristila, ali manje nego u starijem periodu. Na ovom području istražene su nekropole Karaburma kod Beograda te u Slavoniji nekropola Zeleno polje u Osijeku. Nekropola u Osijeku dala nam je nalaze iz starijeg razdoblja keltsko – latenske kulture i na njoj prevladava inhumacija uz par grobova s incineracijom.⁵⁰ U Srijemu se nalazi nekoliko poznatih nekropola kao što su one iz Kupinova i Surčina. Većina nalaza potječe iz pojedinačnih grobnih cjelina prema kojima možemo pretpostaviti gdje su se nalazile nekropole latenske kulture. Takvi grobovi poznati su iz Vinkovaca, Dalja, Sotina, Požege.⁵¹ U Velikoj je pronađen izuzetno bogat ženski grob važan za poznavanje ranog latena u Slavoniji. U grobu je pronađeno 12 ranolatenskih fibula, pločasta fibula tipa Sanski most, nekoliko narukvica, staklenih i jantarnih perli te ulomci prstena.⁵² Ranije navedene istražene nekropole su biritualne.

Todorović je podijelio inhumacijske grobove u tri grupe, skeletne grobove sa jednim pokojnikom, skeletne grobove sa dva ili više pokojnika te na konjaničke grobove.⁵³

Grobne jame obično su kružnog ili elipsastog oblika s pokojnikom orijentiranim zapad – istok ili sjeverozapad – jugoistok i rukama pruženim uz tijelo, ponekad s jednom rukom na truhu. Uz glavu pokojnika obično su postavljene keramičke posude, dok su se nakit i dijelovi nošnje (fibule, narukvice itd.) nalazili na pokojniku. Kao popudbina u grobove su stavljane i životinjske kosti. Konjanički grobovi su pronađeni u Odžaku, Zemunu, Karaburmi i Rospri Čupriji i datirani su u 3. i 2. stoljeće pr. Kr. (Slika 12.)⁵⁴

⁴⁹ J. Todorović, 1974, 55–60; J. Šimić, S. Filipović, 1997, 19–22.

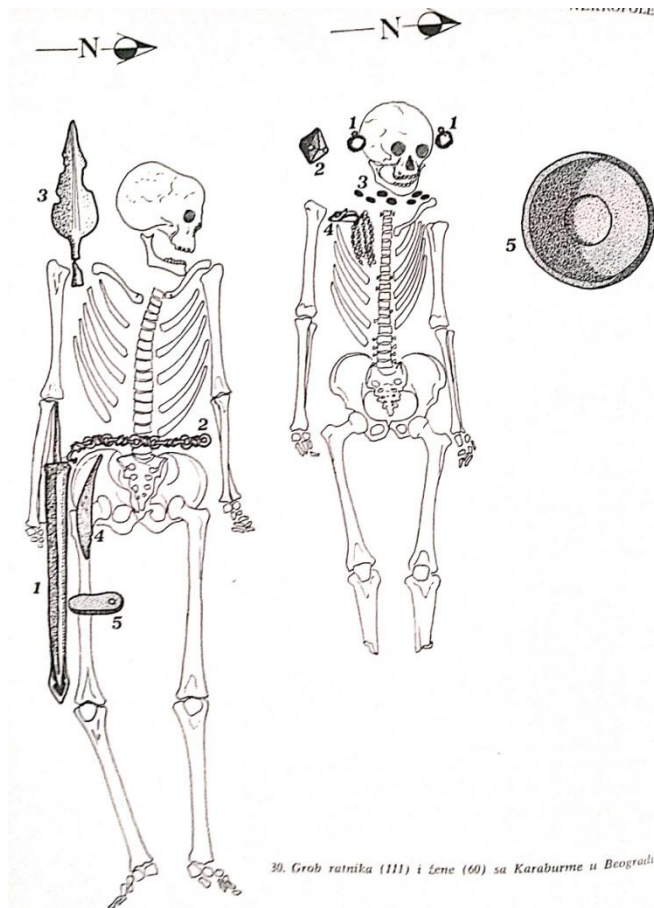
⁵⁰ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 25; M. Dizdar, 2001, 17.

⁵¹ M. Dizdar, 2001, 17.

⁵² M. Dizdar, H. Potrebica, 2002, 113.

⁵³ J. Todorović, 1968, 17.

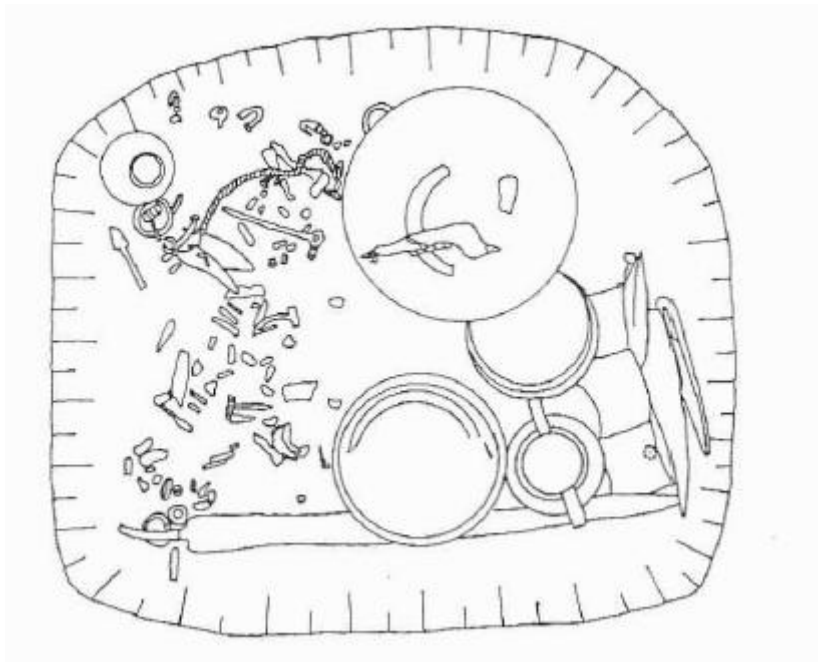
⁵⁴ S. Ercegović, 1961; J. Todorović, 1974, 58.



Slika 10. Inhumacijski grobovi ratnika i žene (J. Todorović, 1974, 56.)

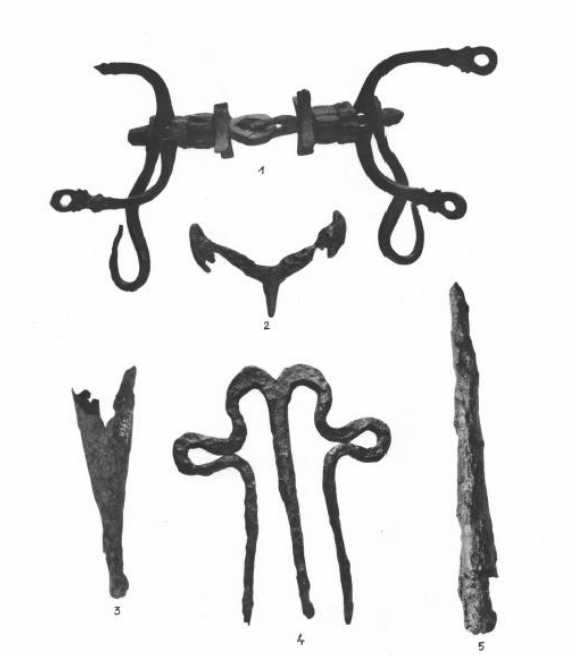
Spaljivanje su Kelti preuzeli od domaćeg stanovništva na prijelazu iz 4. u 3. stoljeće pr. Kr. Skordisci su to učinili odmah nakon stabilizacije na ovom području. Pokojnici su nakon spaljivanja polagani u jamu kružnog oblika. Ostatci su mogli biti stavljeni u grob u posudi ili direktno postavljeni u grobnu jamu bez posude. Kod grobova sa spaljenim pokojnikom čest su nalaz ritualno savijeni ili djelomično uništeni mačevi i ostala oružja i oruda. Pokojnik se polagao u keramičku urnu zajedno s ostacima spaljenih predmeta i ostataka posuda, ponekad i životinjskih kostiju (Slika 11.). Na prostoru nekropola pronađene su kultne jame (Karaburma, Osijek) ljevkastog oblika s ostacima životinjskih kostiju, pepela i ritualno uništenih keramičkih posuda. U incineracijskim grobovima pronađeni su i ostatci nekoliko osoba položenih u istu grobnu jamu.⁵⁵

⁵⁵ J. Todorović, 1974, 58–60.



Slika 11. Incineracijski grob (N. Majnarić – Pandžić, 2001, 85.)

Todorović smatra kako na keltskim nekropolama postoji određena grupacija pokojnika s oko 20 – 40 grobova na određenom prostoru. Takvu grupaciju naziva rodovskim nekropolama.⁵⁶



Slika 12. Predmeti iz konjaničkog groba u Zemunu (S. Ercegović, 1961, Tabla III.)

⁵⁶ J. Todorović, 1968, 18.

5. MATERIJALNA KULTURA SKORDISKA U SLAVONIJI I SRIJEMU

U ovom poglavlju obradit ću pokretni arheološki materijal Skordiska na području Slavonije i Srijema: keramiku, oružje i oruđe, nakit te novac. Na tome se materijalu temelje novije periodizacije latenskog perioda.

5.1. KERAMIKA

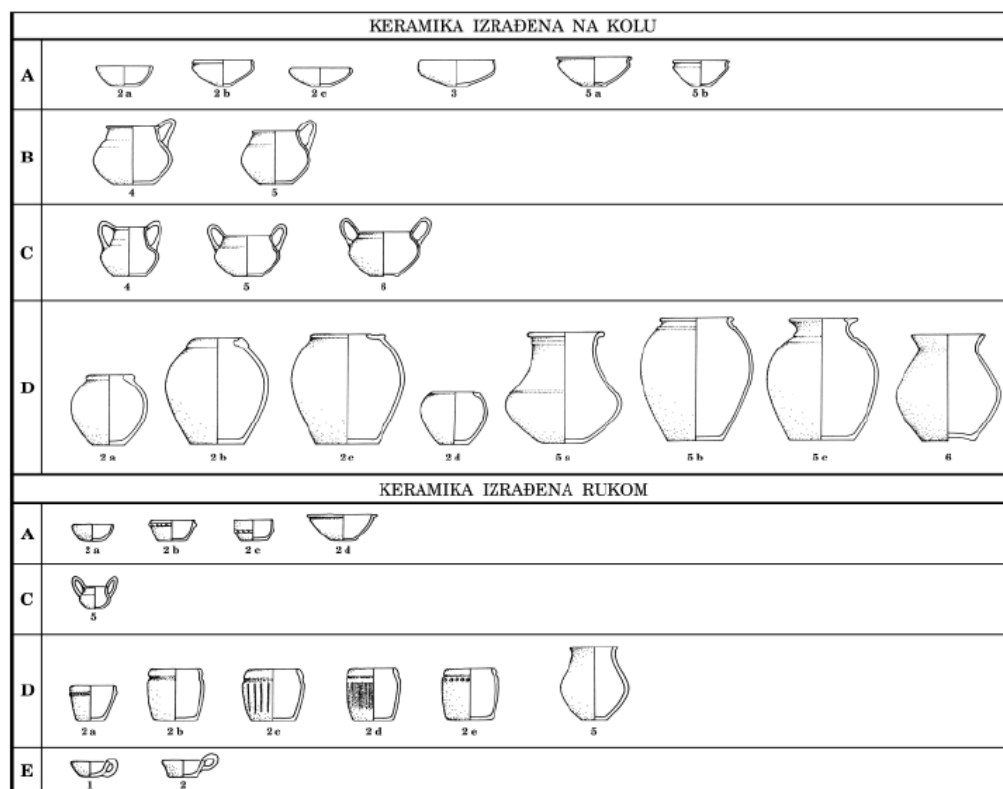
Kelti su sa sobom donijeli lončarsko kolo i time poboljšali kvalitetu keramike. Najčešće je to bila siva keramika, često ukrašena tehnikom glačanja. Na području Skordiska najčešći oblik posude je plića ili dublja zdjela profiliranog otvora s ravnim ili prstenastim dnom.⁵⁷ Keramika je uglavnom jednostavnih oblika s jednostavnim ukrasima. Prvi je pokušaj obrade keramike Skordiska napravio M. Sladić.⁵⁸ Podjela keramike Skordiska napravljena je prema nalazima s Gomolave, što je omogućilo daljnju obradu keramike.⁵⁹ Na osnovu tehničkih svojstava keramika Skordiska se dijeli na tri glavne grupe: posude fine fature izrađene na lončarskom kolu koje je novina ovog razdoblja, slikana keramika iz 1. stoljeća pr. Kr. te posude rađene rukom (gruba keramika) (Slika 13.).⁶⁰

⁵⁷ M. Ilkić, 1999, 36.

⁵⁸ M. Sladić, 1986.

⁵⁹ M. Dizdar, 2001, 36.

⁶⁰ J. Todorović, 1968, 38.



Slika 13. Oblici keramičkih posuda (M. Dizdar, 2001, 39.)

Zdjele su tipični oblik posude za latenski period i najčešće se pojavljuju na svim nalazištima (Slika 14.). Često su korištene u pogrebnom ritualu. Oblici zdjela se mijenjaju kroz ovaj period. Postoje dvije osnovne grupe zdjela, koničnog i bikoničnog oblika. Najstariji oblik zdjela su zdjele s uvučenim, često zadebljanim obodom i konične zdjele s razgrnutim obodom.⁶¹ Istovremene s njima su i bikonične zdjele s razgrnutim obodom. U srednjelatenskom periodu javljaju se zdjele S - profilacije koje su najbrojniji oblik keramičkih posuda Skordiska. Pronađene su u svim naseljima Skordiska i najbrojniji su keramički prilozi u njihovim grobovima, i skeletnim i paljevinskim.⁶² U kasnolatenskom periodu najčešće su bikonične zdjele S – profilacije te razne konične i bikonične posude razgrnutog i uvučenog oboda.⁶³ Zdjele su najčešće neukrašene, a ako ima ukrasa to su žlijebljene linije te u mlađoj fazi ukrasni motivi izvedeni grafitiranjem (pravocrtne linije, spirale, girlande, motiv šahovskog polja).

⁶¹ M. Sladić, 1986, 16.

⁶² M. Dizdar, 2001, 58–59.

⁶³ M. Sladić, 1986, 50.



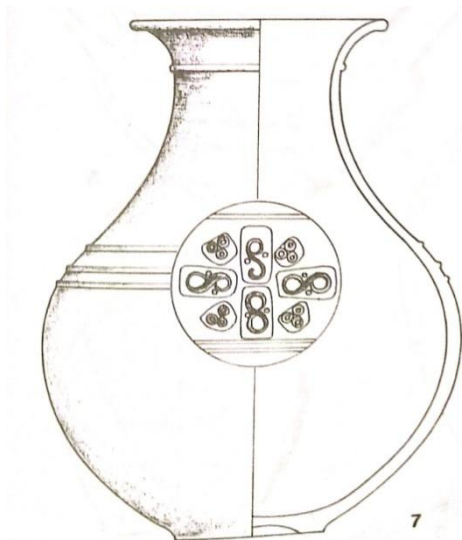
Slika 14. Zdjele (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 26.)

Lonci se dijele na lonce bikoničnog oblika i na lonce trbušastog oblika. Lonci koji se pojavljuju u starijoj fazi latenske kulture su bikonični lonci s razgrnutim ili kosim obodom, lonci kruškolikog oblika također s razgrnutim obodom te lonci s 2 ručke. Uz njih se pojavljuju i manji lonci. Lonci ove faze na sebi često imaju prstenasto zadebljanje ili rijetko bradavičasta ispupčenja.⁶⁴ U srednjoj fazi ove kulture pojavljuju se, uz oblike iz prethodne faze, bikonični lonci s užim obodom, te razni lonci – urne. Kao originalni keltski proizvod pojavljuje se grubi situlasti lonac koji u svom sastavu ima dosta grafita, često ukrašen žlijebljenjem ili urezanim ravnim ili polukružnim linijama. Lonci ove faze također imaju prstenasta zadebljanja, a uz njih se sada javlja i otiskivanje (Slika 15.).⁶⁵ U mlađoj fazi latenske kulture zadržavaju se oblici prethodne faze, a najčešći su grafitirani lonci. U ovoj fazi lonci grublje fature su ukrašeni urezanim, a lonci fine fature grafitiranim ornamentima te tehnikom glačanja koji se javlja na vratu i ramenu. Motivi koji se javljaju razni su pravocrtni i krivocrtni ornamenta (kose linije, valovite linije, spirale), metličaste i češljaste trake. Krajem 1. stoljeća pr. Kr. javlja se bojana keramika. Od lonaca to su crvenkasto pečeni lonci oslikani tamnom bojom na svijetloj podlozi.⁶⁶

⁶⁴ M. Sladić, 1986, 13–18.

⁶⁵ M. Sladić, 1986, 18–24.

⁶⁶ M. Sladić, 1986, 24–47.



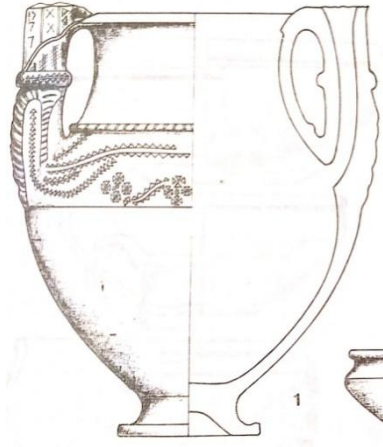
Slika 15. Kruškoliki lonac ukrašen otisnutim motivima osmica i koncentričnih krugova (M. Sladić, 1986, Tabla IX.)

Kantharosi imaju trakaste ručke koje se izdižu iznad oboda i završavaju stožastom ili zvonolikom nogom ili imaju ravno dno. Pojavljuju se kroz cijeli latenski, a oni iz kasnog latena su ukrašeni glačanjem i žlijebljenjem i smatraju se autohtonim proizvodom (tipovi Vukovar, Gomolava, Vinkovci i ostali), dok se za one i ranog i srednjeg latena smatra da su rađeni pod helenističkim utjecajem. Pronađeni su u naseljima kao i u grobovima. Podjelu kantharosa prema Rustoiu i Egri donosi M. Dizdar.⁶⁷

Oblikom slični kantharosima su veći krateri s dvije ručke koji su isto postavljeni na zvonolike ili stožaste noge. Posebno lijep primjer kratera je onaj iz Karaburme s dvije zoomorfne ručke. Krater je na ručkama i ramenu ukrašen urezanim cik - cak linijama te otisnutim motivima rombova i trokuta (Slika 16.).⁶⁸

⁶⁷ M. Dizdar, 2013.

⁶⁸ M. Sladić, 1986, 22; M. Dizdar, 2013, 311.



Slika 16. Krater iz Karaburme (M. Sladić, 1986, Tabla VI.)

Pitosi su osim za držanje hrane korišteni kao urne u grobovima, što potvrđuju nalazi iz Karaburme. Tamne su ili crvene boje i imaju loptast oblik s ravnim dnom i širokim obodom koji je ponekad žlijebljen.

Vrčevi s jednom ručkom i čaše česti su u 1. stoljeću pr. Kr. Takozvane čaše dačkog tipa rađene rukom javljaju se krajem 2. stoljeća pr. Kr. Imale su jednu ručku i ukrašene su uglačanim ornamentom ili urezanim češljastim motivom.⁶⁹ Vrčevi su ukrašeni najčešće glačanjem ili žlijebljenjem vodoravnih ili kosih linija.

Kroz cijelo mlađe željezno doba pojavljuju se i minijaturene posude koje su najčešće pronađene u grobnim cjelinama, ali ima i onih nađenih u naseljima. One oblikom oponašaju keramiku normalne veličine. Najčešći oblik je bikonični vrč s dvije ručke ukrašen kosim linijama s ubadanjem. Također često je zastupljen i mali pehar koji se pojavljuje u 2. stoljeću pr. Kr. O funkciji ovakvih posuda ne može se sa sigurnošću ništa reći.⁷⁰

Keltski majstori nisu pridavali pozornost ukrašavanju keramike, već su se trudili izraditi ju što kvalitetnije. Ukrašavanje keramike rađene na lončarskom kolu izvodilo se u najranije vrijeme urezivanjem (koncentrični krugovi, linije, polukrugovi) i žlijebljenjem, zatim se u 2. stoljeću pr. Kr. javlja glačanje i grafitiranje koji su u 1. stoljeću pr. Kr. postali najčešći ukras (Slika 17.). Pojavu glačanja u 2. stoljeću potvrđuju

⁶⁹ M. Sladić, 1986, 50.

⁷⁰ J. Todorović, 1974, 66.

i nalazi s naselja Ervenice.⁷¹ Grafitiranje i glačanje se izvodilo obično na vratu posude motivom romba, paralelnih linija, valovnica, cik – cak linija, mrežastih i kosih linija, češljastih i metličastih motiva, a isti ovi motivi se nalaze na gruboj keramici gdje su izvedeni tehnikom urezivanja. Uz njih se javlja i otiskivanje raznih motiva: trokuta, šrafiranih krugova i rombova. Ovi motivi pojavljuju se i na metalnim predmetima. Fina keramika rađena na lončarskom kolu ukrašavana je i hrapavim površinama na njoj, plastičnim ornamentom te nazubljenim kotačićem, ali puno rjeđe nego prethodno navedeni načini ukrašavanja.⁷²



Slika 17. Ulomci ukrašene keramike (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 26.)

Slikana keramika izrađivana je od 1. stoljeća pr. Kr., a koristila se i u 1. stoljeću nove ere. Ta keramika najčešće ima crvenkastu površinu i dobro je pečena. Slikana keramika najzastupljenija je u Podunavlju (Karaburma, Gomolava, Slankamen). Posude su najčešće ukrašene na gornjem dijelu geometrijskim ukrasom bijele ili crvene boje, a slikanje se izvodilo nakon pečenja.⁷³ Motivi kojima se slikanje izvodilo su ravne i kose linije, šahovnice, rombovi.⁷⁴ U Osijeku je nađena crvenkasto zapečena keramika, ukrašena smeđom bojom na bijeloj podlozi motivima trokuta, raznih mrežastih i

⁷¹ M. Dizdar, 2001, 101.

⁷² J. Todorović, 1968, 45–47; M. Sladić, 1986, 48–52; M. Dizdar, 2001, 98–102.

⁷³ J. Todorović, 1968, 43; M. Dizdar, 2001, 100–101.

⁷⁴ J. Todorović, 1968, 46.

pravocrtnih motiva (Slika 18.).⁷⁵ Na kraju latenskog perioda javljaju se i vodoravne šire linije izvedene narančastom ili crvenom bojom.



Slika 18. Slikana keramika iz Osijeka (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 27.)

Najranija keramika rađena rukom na nalazištima Skordiska pojavljuje se na prijelazu iz ranog u srednji laten. Kod nas je to potvrđeno pronalaskom takve keramike u naselju Ervenica. Za tu vrstu keramike se smatra kako je dačkog porijekla (najčešće se javljaju lonci i šalice). Na naseljima u istočnoj Slavoniji i Srijemu nisu pronađeni tipični oblici dačke keramike pa Dizdar pretpostavlja da je keramika rađena rukom na ovom području autohtonog porijekla koji je utjecao na materijalnu kulturu Skordiska.⁷⁶

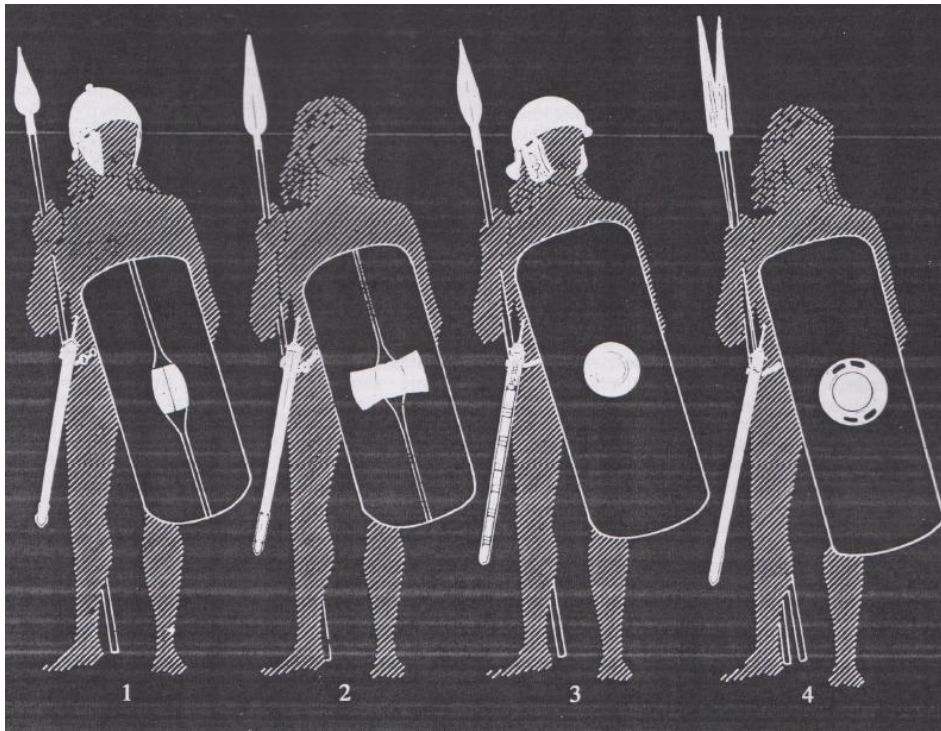
5.2. ORUŽJE, ORUĐE I OSTALI METALNI PREDMETI

Oružje je imalo važnu ulogu u latenskom svijetu kao dio opreme ratnika koji je pripadao eliti keltskog društva. U naoružanje svrstavamo napadačko oružje i defenzivnu opremu ratnika. Od napadačkih oružja najvažniji su nam mačevi, zatim koplja i noževi, a od obrambenog kacige, koje su koristili samo istaknuti članovi društva i štitovi.

⁷⁵ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 29.

⁷⁶ M. Dizdar, 2001, 98–104.

Tipična oprema jednog ratnika bio mi mač, najčešće dva ili tri koplja različite veličine te štit i rjeđe šljem (Slika 19.).⁷⁷

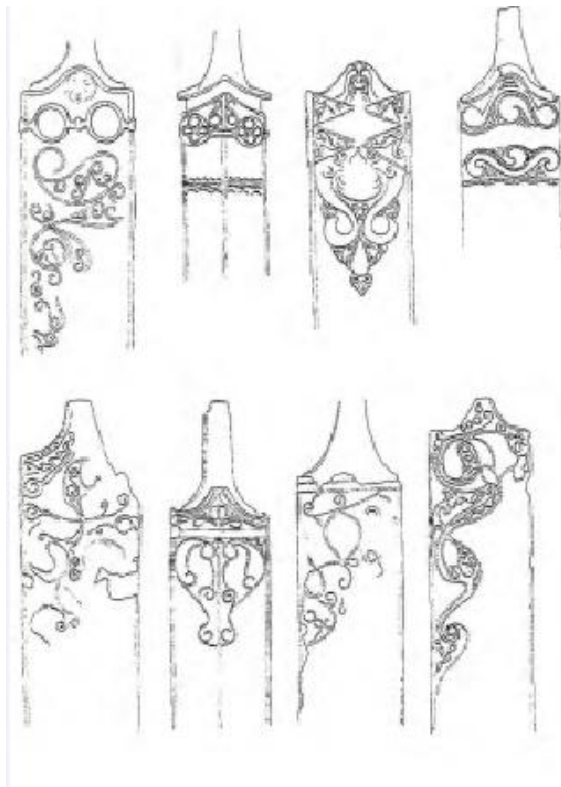


Slika 19. Oprema ratnika: 1. Ranog latena 2. Srednjeg latena 3. Kasnog latena zapadne grupe 4. Kasnog latena istočne grupe (Skordisci) (D. Božič, 1984, 81.)

Najcjenjenije oružje Skordiska bili su mačevi (Slika 22.). Najraniji tip mača, koji se pojavljuje na našem području u ranom latenu, krajem 4. i u prvoj polovici 3. stoljeća pr. Kr., kratki je dvosjekli mač, dužine oko 60 cm, koji završava oštrim vrhom. Imao je naglašeno rebro na sredini oštrice. Korice kod ovog mača su u donjem dijelu ukrašene ovalnim medaljonom i rađene su u početku od brončanog, a kasnije od željeznog lima. Prednja strana korica ukrašavana je floralnim i zoomorfnim motivima. Iz ovog perioda imamo ranolatenski mač iz Osijeka s lokaliteta Zeleno polje čije su korice mača ukrašene parom zmajeva ili grifona i datiran je u 3. stoljeće pr. Kr.⁷⁸

⁷⁷ J. Todorović, 1968, 69.

⁷⁸ D. Božič, 1984, 77-78; N. Majnarić – Pandžić, 1998, 328–329.

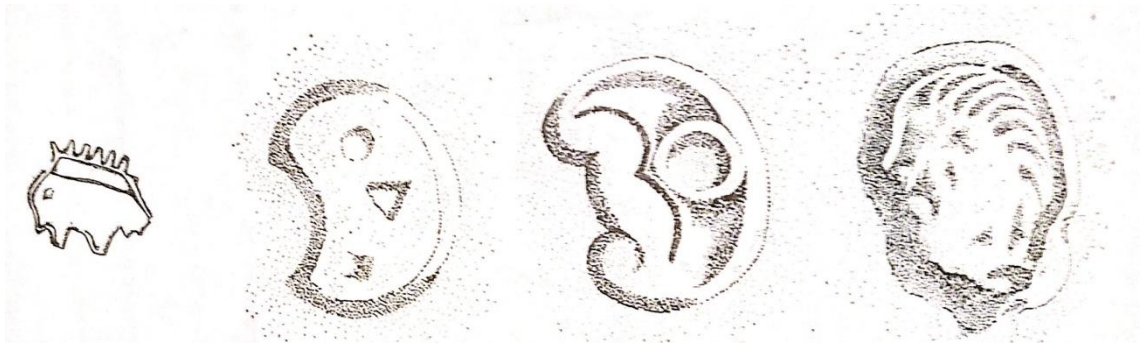


Slika 20. Srednjolatenski keltski mačevi s ukrašenim koricama (N. Majnarić – Pandžić, 1998, 330.)

U drugoj polovici 3. i u 2. stoljeću pr. Kr. (srednji laten) javlja se malo duži mač, oko 80 cm, s koricama ukrašenim iskucanim ili urezanim floralnim i zoomorfnim motivima koje imaju sroliko proširenje (Slika 20.). Na koricama mača javlja se i motiv trojnog zavoja. Pojedini primjerci mačeva iz 3. i 2. stoljeća pr. Kr. imaju žigove na oštrici koji vjerovatno označavaju radionice u južnoj Panoniji. Žigovi su najčešće polumjesečastog oblika ili je žig u obliku stiliziranog prikaza vepa kao što je vidljivo na primjercima iz Gospođinaca, Odžaka, Obreža, Prhova i drugih (Slika 21.).⁷⁹ Iz ovog perioda imamo rijedak mač iz Kupinova s jabučicom mača oblikovanom u stilu muške glave.⁸⁰

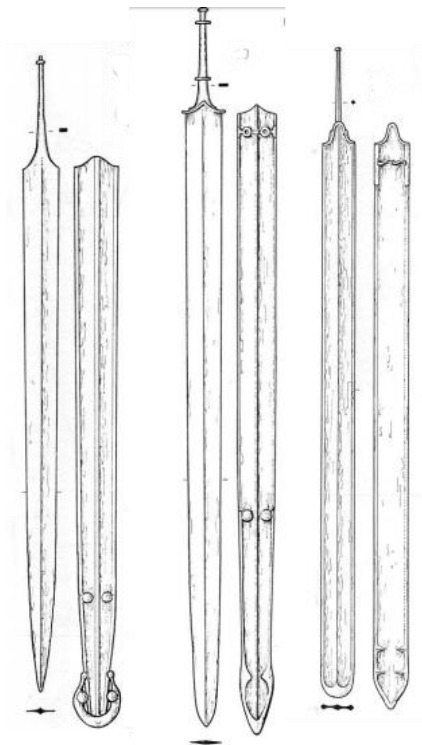
⁷⁹ D. Božič, 1984, 78-80; M. Dizdar, 2013, 83–89.

⁸⁰ N. Majnarić – Pandžić, 1998, 330.



Slika 21. Oblici žigova na mačevima (J. Todorović, 1974, 86.)

U 1. stoljeću pr. Kr. (kasni laten) mačevi se još izdužuju te su dugi i više od jednog metra. Ovaj tip mača ima kanale na širokoj oštrici, a vrh je zaobljen. U ovom periodu ukrašavanje korica mača postupno opada ali je i dalje zastupljeno floralno ukrašavanje.⁸¹ Na kraju 1. stoljeća pr. Kr. javlja se kratki mač dužine oko 50 cm, koji je po izradi oštrice i koricama sličan dugom maču iz istog vremena.⁸²



Slika 22. Izgled mačeva s koricama, s lijeva na desno: ranolatenski, srednjolatenski i kasnolatenski mač (slike preuzete iz: D. Božič, 1981.)

⁸¹ B. Jovanović, 1987, 834.

⁸² J. Todorović, 1968, 67; D. Božič, 1984, 80-82.

Koplja ranog latena su kratka te vrlo široka i listolikog su oblika. U srednjem latenu vrhovi koplja su izduženi i imaju središnje rebro na listu koji se sužava prema vrhu. U ovom vremenu počinje ukrašavanje kopalja urezivanjem ili iskucavanjem. Kasnolatenska koplja još se više izdužuju i imaju suženi list. Romboidnog su oblika, a neka su ukrašena geometrijskim motivima.⁸³ Na vinkovačkom području najčešći tip je koplje romboidnog oblika (Slika 23.).⁸⁴

Većina kopalja našeg područja pronađena je u grobovima spaljenih pokojnika. Todorović koplja ovog dijela Europe dijeli prema dimenzijama i funkciji na dvije osnovne grupe, velika i mala koplja. Velika koplja mogu se podijeliti na četiri osnovna tipa. Koplja romboidnog presjeka sa slabo naglašenim središnjim rebrom, koja se koriste od 4. do 1. stoljeća pr. Kr, koplja s naglašenim središnjim rebrima, a koriste se istovremeno s prethodnim tipom, koplja koja imaju plitke kanale na rebrima i upotrebljavaju se u 1. stoljeću pr. Kr. i koplja s naglašenim rebrima pravokutnog oblika na prijelazu iz 2. u 1. stoljeće pr. Kr.

Velika koplja veličine su od 30 do 80 cm i imala su drvenu ručku dužine i do oko 3 metra. Neka koplja imaju probojac na donjem dijelu za blisku borbu. Mala koplja su korištena za borbu na daljinu kao bacačko oružje, a veličine su do 20 cm. Rađena su po uzoru na velika koplja te su rađena istovremena s velikim kopljem istog oblika. Koplja su također ukrašavana kao i mačevi, ali se ukrasi pojavljuju nešto kasnije. Najčešće su to iskucani ili urezani motivi trokuta, točkica, polukrugova, girlande i žlijebovi.⁸⁵

⁸³ D. Božič, 1984, 77-82; J. Šimić, S. Filipović, 1997, 14-16; M. Dizdar, 2013, 142-150.

⁸⁴ M. Dizdar, 2001a, 113.

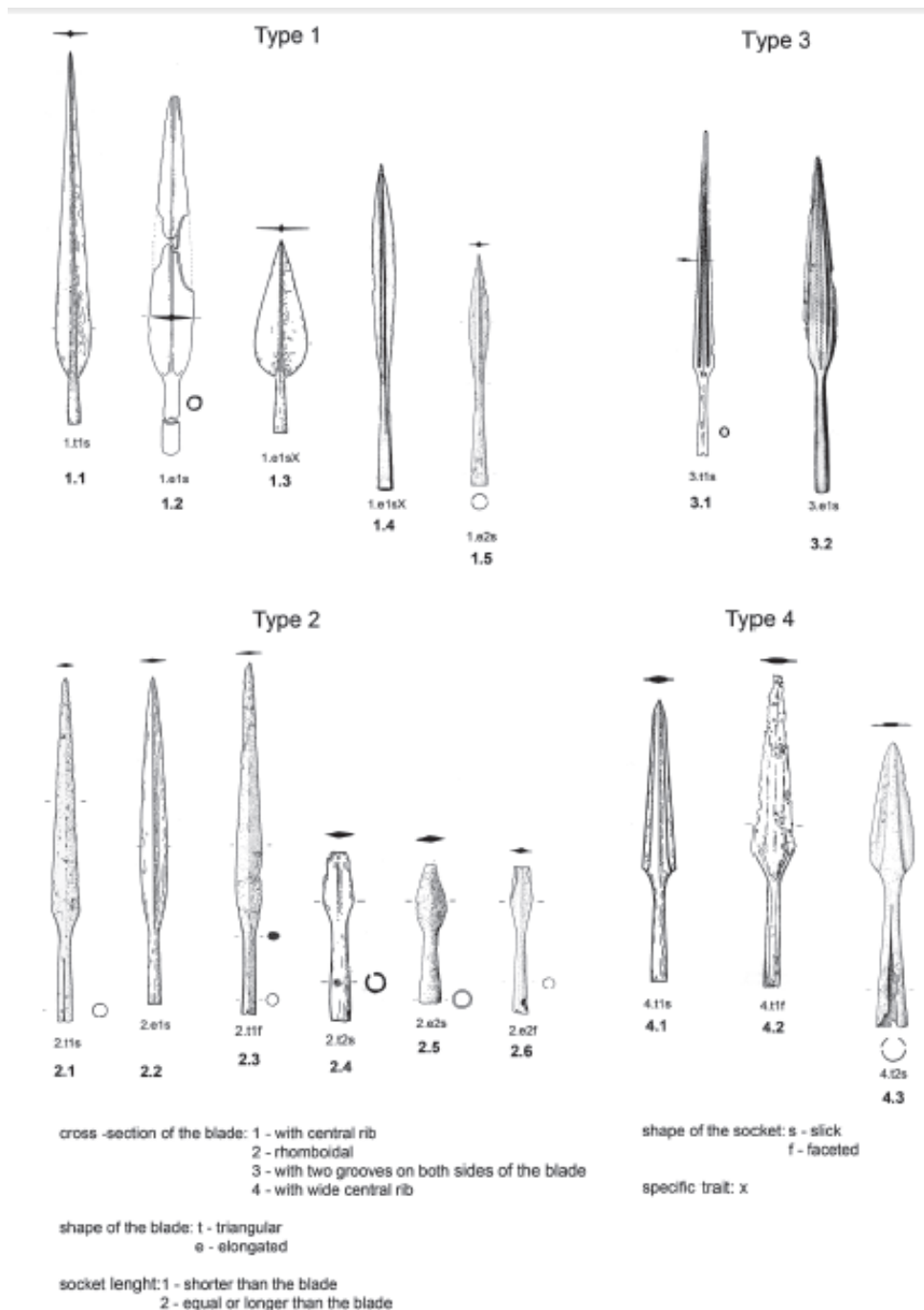
⁸⁵ J. Todorović, 1968, 69-71.



Slika 23. Koplja, s lijeva na desno: ranolatensko, srednjolatensko i dva kasnolatenska (Slike preuzete iz: D. Božič, 1981.)

Tipologijom kopalja bavi se I. Dmić koji ih je prema presjeku i obliku lista te dužini i obliku nasadnika podijelio na četiri osnovna tipa s dodatnom podjelom na šesnaest podtipova (Slika 24.).⁸⁶

⁸⁶ I. Dmić, 2015, 111-126.



Slika 24. Tipologija kopalja (I. Drnić, 2015, 114.)

Kroz cijelo mlađe željezno doba Skordisci koriste i noževe dužine od 25 do 50 cm, ponekad i oko 60 cm. Uglavnom su dio opreme ratničkih grobova. Razlikujemo dva tipa: noževe manjih dimenzija i velike bojne noževe koji se razvijaju u 1. stoljeću pr. Kr. na prostoru Podunavlja, zbog ratova s Rimljanima. Najčešći su noževi sa savijenom polukružnom oštricom i kratkom savijenom ručkom s kuglastim ili prstenastim

završetkom (Rospi Ćuprija, Karaburma).⁸⁷ Iako su pronađeni i noževi u ženskim grobovima, oni su manjih dimenzija i drugačijeg oblika od noževa u muškim grobovima. Iz toga se može zaključiti kako su noževi iz muških groba oružje, dok se noževe iz ženskih grobova može ubrojiti u kategoriju oruđa. U razvoju noževa možemo primijetiti, da se prema kraju latena ručka sve više skraćuje a oštrica izravna i izdužuje.⁸⁸

Obrambenu opremu ratnika čine štitovi i šljemovi. Štitovi su bili drveni s metalnim okovima po rubu i metalnim umbom u sredini. Pojavljuju se u 3. stoljeću pr. Kr., ali su najstariji nalazi s našeg područja oni iz 2. stoljeća pr. Kr. Štitovi se dijele prema obliku umba na: umba polucilindričnog oblika (javlja se u 2. i prvoj polovici 1. stoljeća pr. Kr.), umba polujajastog oblika s pravokutnim ili lepezastim krilcima (2. i 1. stoljeće pr. Kr.), umba klobučastog oblika koji završava zakovicama (kraj 1. stoljeća pr. Kr.), umba kod kojih se srednji klobučasti dio izdužuje u šiljak, a obod se sužava (2. i 1. stoljeće pr. Kr.), te umba sa zaobljenim okovom i zakovicama.

Umba su imala i dekorativnu svrhu. Ukrašavana su graviranjem, polukružnim rebrima, girlandama zajedno s točkicama, a nekad su krilca umba izvedena lepezasto ili izvučena u obliku polurozete.⁸⁹ Kako navodi N. Majnarić - Pandžić za drugu polovicu 2. stoljeća i prvu polovicu 1. stoljeća pr. Kr. karakteristična su trakasta umba sa svojim varijantama, ravnim, trapezoidno proširenim, zaobljenim, izrezbarenim ili lepezasto proširenim krilima. Ona smatra da se sredinom 1. stoljeća pr. Kr. javlja okrugli umbo.⁹⁰

Prema Božiću ranolatenska umba su dvodijelna ili trodijelna ili manja pravokutna s polukružno izdignutim srednjim dijelom i pravokutnim krilcima. U srednji laten svrstava umba s trapezoidnim i lepezastim krilima, velika umba s niskim, kalotastim središnjim dijelom i pravokutnim ili trapezoidnim krilima, umba s dvostruko žlijebastim središnjim dijelom i umba s poluovalnim srednjim dijelom i velikim lepezastim krilima. U kasni laten svrstava umba okruglog oblika (Slika 25.).⁹¹

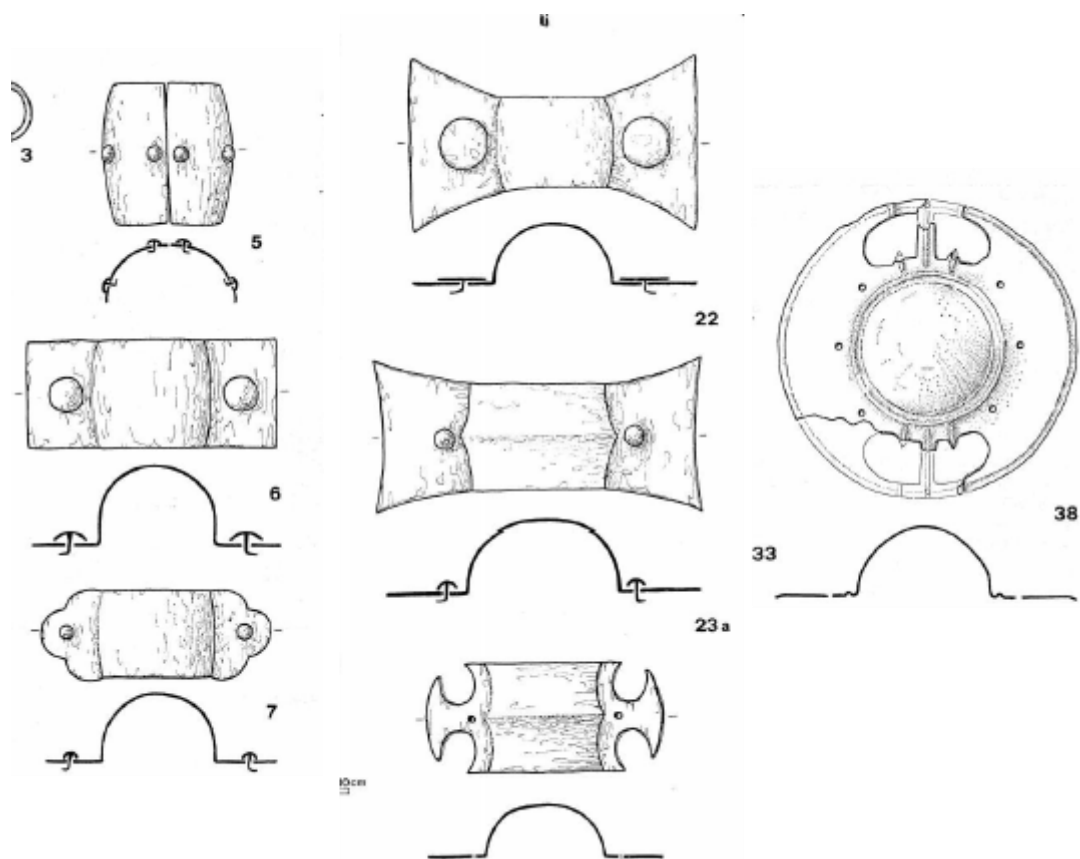
⁸⁷ J. Todorović, 1974, 87; B. Jovanović, 1987, 835.

⁸⁸ M. Dizdar, 2013, 141.

⁸⁹ J. Todorović, 1968, 73–75.

⁹⁰ N. Majnarić – Pandžić, 1970, 72–74.

⁹¹ D. Božić, 1984, 77-82.



Slika 25. Umba (Slike preuzete iz: D. Božič, 1981.)

Kacige su rijedak nalaz, budući da su ih koristili samo istaknuti ratnici. Dijelimo ih na 2 tipa: italsko – keltske i rimsko – keltske kacige. Italsko – keltske kacige starije su i javljaju se u vrijeme prodora Kelta na naše područje. Poluloptastog su oblika s vrhom dugmetastog oblika za nošenje perjanice. Kaciga završava s jednim uskim kosim rubom s prednje strane i širim na zadnjoj strani radi zaštite. Ova vrsta kacige obično ima zaštitu za obraze trokutastog oblika ukrašen spojenim diskovima. Rubni dio kacige je također bio ukrašen. Jedini primjer ovakvog tipa kacige je onaj iz Batine. Rimsko – keltska kaciga se pojavljuje u dva tipa, trokutasti koji je bez zaštita za obraze te kaciga koja ima zaštitu za obraze, bradu, sljepoočnice s otvorima za nos, usta i oči. Kao i tip kacige italsko – keltskog oblika, ima dugmasti završetak za perjanicu. Ovaj tip kacige se datira u 1. stoljeće pr. Kr.⁹² Ovakav tip kacige još nije pronađen na području Slavonije i Srijema.

⁹² J. Todorović, 1968, 72–73.

Od oruđa u materijalnoj kulturi Skordiska nalaze se noževi, sjekire, škare, konjska oprema, ključevi i velik broj drugog oruđa. Noževi koji su služili kao oruđe imali su uglavnom savijenu oštricu i dijele se prema ručkama na noževe sa zoomorfnim ručkama (najčešće glava ptice) i s dugim cjevastim drškama, koje su vjerojatno preuzeli od autohtonog stanovništva. Osim ovih postoje i nožići s kratkom ručkama, nožići s drvenom ili koštanom ručkom, nožići s koricama na ručkama te nožići s prstenasto završenom ručkom. Keltske sjekire su rađene kovanjem i na gornjem dijelu imaju rupu za uglavljivanje drške. Moguće je da su one bile korištene i kao oružje. Škare se kao alat pojavljuju u 2. stoljeću pr. Kr. i bile su ukrašavane urezanim motivima. U grobovima je pronađena i konjska oprema, ostruge ovalnog oblika i žvale.⁹³ Velik broj oruđa i alata pronađen je na lokalitetu Damić gradina, što je dokaz njihove izrade u tom naselju.⁹⁴ Ostruge se u grobnim cjelinama prvi put pojavljuju tek u vrijeme kasnog latena, a na ovaj oblik će se kasnije nadovezati i rimske ostruge.⁹⁵

U kasnom latenu u keltskim grobovima pojavljuju se, najčešće kao importi iz talijanskih i južnopanonskih radionica, posude od brončanog lima: kotlići, plitice, situle, tanjuri i simpulumi.⁹⁶ Nalazi brončanih predmeta, kao što su simpulum (posuda za vađenje tekućine) i vedro, pronađeni su u grobovima Zmajevca i Karaburme.⁹⁷

5.3. NAKIT I DIJELOVI NOŠNJE

Nakit i predmeti koji se mogu pripisati dijelovima nošnje, razvijaju se kroz sve faze mlađeg željeznog doba, a karakteristični su i za latensku kulturu. Slično kao i s keramikom, puno oblika je preuzeto od domaćeg stanovništva i dalje razvijano. Najvažnije su fibule, budući da su kronološki vrlo osjetljive i stoga često korištene u kronologiji latenske kulture. Certosa fibule, koje su se koristile u kasnom halštatu, ponovno se pojavljuju u promijenjenom obliku u 1. stoljeću pr. Kr. Najranije fibule koje dokazuju prisutnost latenske kulture u Slavoniji i Srijemu su Dux fibule i kopljaste

⁹³ J. Todorović, 1968, 75–79; M. Dizdar, 2001a, 114.

⁹⁴ M. Dizdar, 2001, 31–33.

⁹⁵ N. Majnarić – Pandžić, 1970, 74.

⁹⁶ M. Dizdar, 2001, 18.

⁹⁷ N. Majnarić – Pandžić, 1972–1973; M. Dizdar, 2001a, 115–116.

fibule, koje su datirane oko polovice 3. stoljeća pr. Kr.⁹⁸ Ove fibule imaju masivan brončani luk, ukrašen narebnjima ili plastičnim spiralama te imaju slobodno povijenu nožicu na čijem se kraju nalazi medaljon od emajla.⁹⁹ U 3. stoljeću pr. Kr. prevladavaju zoomorfne fibule. Dakle, u ranom latenu se najčešće pojavljuju fibule koje imaju kratku nožicu koja ne dodiruje luk, a kraj joj je u obliku životinjske glave (najčešće ptice) ili imaju medaljon od emajla.¹⁰⁰ U prvoj polovici 3. stoljeća javljaju se fibule s autohtonim elementima, kao što su fibule s lančićima.¹⁰¹

U 2. stoljeću pr. Kr. javljaju se duge i uske fibule srednjolatenske sheme kojima je noga pričvršćena za luk, s nožicom i lukom bez ikakve profilacije. Tom vremenu pripadaju, također srednjolatenske sheme, fibule s profiliranom nožicom i mjestom njenog spajanja s lukom izvedenih na razne načine, kao kuglasto zadebljanje, kao navoj u obliku broja 8, u obliku diskoidno - rozetaste pločice ukrašene na proboj tehnikom pseudofiligrana ili kao jednostavno profilirani spoj nožice i luka. U mlađoj fazi srednjeg latena pojavljuju se glatke žičane fibule s više navoja koje su u prvoj polovici 1. stoljeća pr. Kr. najčešći nalaz fibula latenske kulture.¹⁰² Krajem srednjolatenskog perioda pojavljuju se fibule s ležištima za emajl ili pastu na nožici koja je spojena s lukom.¹⁰³ Početkom 1. stoljeća pr. Kr. javljaju se fibule tipa Jarak, to su velike fibule izrađene od srebrne žice s lukom kopljastog oblika na koji se pričvršćuje noga (Slika 26.).¹⁰⁴



Slika 26. Fibula tipa Jarak (I. Drnić, A. Franjić, 2014, 94.)

⁹⁸ N. Majnarić – Pandžić, 1970, 68.

⁹⁹ B. Jovanović, 1987, 832; M. Ilkić, 1999, 37.

¹⁰⁰ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 13.

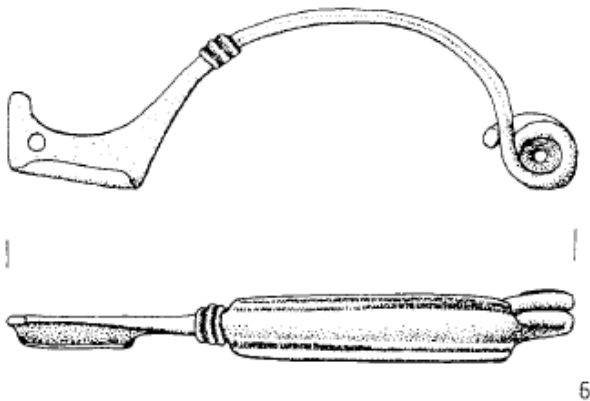
¹⁰¹ J. Todorović, 1968, 55.

¹⁰² M. Dizdar, 2001a, 109; M. Dizdar, 2001, 99.

¹⁰³ M. Ilkić, 1999, 38.

¹⁰⁴ B. Jovanović, 1987, 832.

Treba istaknuti kako se fibula tipa Nauheim, koja je karakteristična za kasni lateni zapadnijih područja, ne pojavljuje na našim prostorima. Umjesto nje, od sredine 1. stoljeća pr. Kr. kod nas se pojavljuje nekoliko tipova fibula. Pojavljuju se fibule s listolikim lukom s četvrtastom nožicom ili nožicom rađenom na proboj, fibula s glatkim lukom i četvrtastom nožicom, fibule s trokutasto raskovanim lukom i velikom spiralom. Zatim, pojavljuju se i fibule s trakasto raskovanim, narebrenim lukom i četvrtastom nožicom koja može biti probušena, fibule uzdignutog luka s nožicom spojenih s lukom i na kraju se javljaju fibule s masivnim okruglastim lukom, izduženom spiralom i četvrtastom nožicom izvedenom na proboj.¹⁰⁵ Najmlađoj fazi razvoja keltskih fibula pripadaju i fibule tipa Jezerine (Slika 27.). Fibule su ovakvog tipa u istočnoj Slavoniji nešto manjih dimenzija od prvotnih fibula tog tipa. Ove fibule imaju prsten pri dnu trakastog luka koji je ukrašen rebrima i perforiranu četvrtastu nožicu. Smatra se da su nastale sredinom 1. stoljeća pr. Kr. kao razvijeni oblik Certosa fibula.¹⁰⁶



Slika 27. Fibula tipa Jezerine (M. Dizdar, 2001a, Tabla 7.)

Fibule su najčešće rađene od bronce, rjeđe srebra i željeza. Ukrašavane su žlijebljenjem, narebrenjima, raznim okruglim i diskoidnim proširenjima, urezivanjem, umecima od emajla, staklene paste i koralja, a u 2. st. pr. Kr. pojavljuju se tehnike pseudofiligrana i filigrana.¹⁰⁷

¹⁰⁵ N. Majnarić – Pandžić, 1970, 73; M. Dizdar, 2001a, 110–111; M. Dizdar, 2003, 337.

¹⁰⁶ M. Dizdar, 2001a, 110–111; M. Dizdar, H. Potrebica, 2002, 117; M. Dizdar, 2003, 343.; više o fibulama tipa Jezerine kod: I. Drnić, 2013.

¹⁰⁷ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 13.

Narukvice su također čest nalaz u keltskim grobovima. Velik broj oblika vuče korijene iz halštatskog perioda. Skordisci su prvo izrađivali narukvice od brončanog lima podijeljene na plastične reznjeve, što kasnije postaje još izraženije pa su narukvice podijeljene na nizove povezanih članaka. Česte su spiralne narukvice od jednog ili više navoja, načinjene od brončane ili željezne žice, koje na krajevima mogu biti ukrašene urezivanjem. Za njih se smatra kako su ih Skordisci preuzeli od autohtonog stanovništva. Rjeđe se javljaju i narukvice od srebra, ukrašene tehnikom filigrana i granulacije. Narukvice od stakla i staklene paste pojavljuju se u mlađoj fazi srednjeg latena. Najčešće su to narukvice od stakla plave boje, ukrašene ispupčenjima ili cik – cak motivima izvedenim žutom ili bijelom bojom (Slika 28.).¹⁰⁸



Slika 28. Dijelovi staklenih narukvica (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 21.)

Pojaseve su koristili i muškarci i žene na svojoj nošnji. Diješe se na lančane pojaseve, pojaseve sa zoomornim plastičnim ukrasima, astragalne pojaseve i kožne pojaseve. Lančani pojasevi su rađeni od tanje ili deblje željezne žice. Članci pojasa su u obliku broja 8 ili uvijenih žica s karikama koje su spojene međusobno. Oni se pojavljuju u 3. stoljeću pr. Kr. Pojasevi sa zoomornim plastičnim ukrasima pojavljuju se na kraju 2. stoljeća pr. Kr. i najvjerojatnije su dio ženske nošnje. Pojasevi su sastavljeni od članaka križnog oblika s karikama i udubljenjem sa mjestom za umetanje emajla ili staklene

¹⁰⁸ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 13–14; M. Ilkić, 1999, 41–43; M. Dizdar, 2001a, 111–112.

paste. Završni dio članka završava u obliku životinjskih glava. Vrlo lijep primjer zoomorfnog pojasa je pojas iz Osijeka (Slika 29.).



Slika 29. Zoomorfni pojas iz Osijeka koji završava u obliku glave konja (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 20.)

Astragalni pojasevi rađeni su od bronce, a sastojao se od članaka u obliku astragala. Oba kraja pojasa završavaju pravokutnim kopčama (Slika 30.). Kelti su ovu vrstu pojasa preuzeli od Ilira kao naslijeđe halštatskog perioda. Smatra se da je ova vrsta pojasa služila i kao dio ratničke opreme i dio ženskog nakita. Njihovo porijeklo se mora tražiti na ovim područjima jer istočno od Dunava nema puno ovakvih nalaza, a u Štajerskoj uopće nisu pronađeni.¹⁰⁹ Kasnolatenski astragalni pojasevi sastoje se od članaka i dvije kopče, a svaki se članak sastoji od četiri ovalna ispupčenja između kojih su tri kratka vodoravna rebra ukrašena kosim zarezim. Ovakvi se ženski pojasevi pojavljuju u 1. stoljeću pr. Kr.¹¹⁰

¹⁰⁹ J. Todorović, 1968, 59–62; J. Šimić, S. Filipović, 1997, 14.

¹¹⁰ M. Dizdar, 2001, 29.



Slika 30. Astragalni pojas (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 10.)

Kao dio pojasne garniture u kasnom latenu pojavljuju se i kožni pojasevi s kopčama tipa Laminci, kojih nema na srednjoeuropskom području u ovo vrijeme (Slika 31.). Izrađeni su od željezne ovalne ploče s kukicom za kopčanje na prednjoj strani, a pločice su presvučene oblogom od brončanog lima s gornje strane. Ukrašavani su motivima girlandi, lukovima i kalotastih ispupčenjima.¹¹¹ Vjerojatno se, krajem 3. stoljeća pr. Kr. pojavljuju ženski pojasevi sastavljeni od razno profiliranih i lijevanih brončanim štapićastih članaka koji su najčešće ukrašeni emajlom. Javljaju se i zoomorfne pojasne kopče te antropomorfni pojasni privjesci.¹¹²



Slika 31. Pojasna kopča tipa Laminci (I. Drnić, A. Franjić, 2014, 94.)

O keltskim naušnicama i prstenju se malo zna. Iz grobova su nam poznate spiralne naušnice od srebrne žice koje su datirane u 3. stoljeće pr. Kr. Prstenje se kod Skordiska pojavljuje u 3. stoljeću pr. Kr. Na našem području pronađeno je nekoliko tipova prstenja: spiralni i karičasti brončani prsteni koji se javljaju u 2. stoljeću pr. Kr., prstenje

¹¹¹ N. Majnarić - Pandžić, 1990; I. Drnić, 2009.

¹¹² N. Majnarić – Pandžić, 1998, 332–333.

rađeno od željeza s kružno ili elipsasto proširenim gornjim dijelom koji može biti i udubljen za umetanje emajla ili paste. Ovakva se vrsta prstenja javlja u 1. stoljeću pr. Kr. U Donjem gradu u Osijeku pronađeni su prsteni s tordiranom ili nazubljenom karičicom i elipsastim proširenjem na vrhu izveden u tehnici granulacije.¹¹³

Pronađene ogrlice se mogu podijeliti u 3 vrste prema perlama: obično okrugle ili bikonične perle najčešće plavkaste boje, perle od staklene mase raznih oblika i raznih boja (plava, žuta, ljubičasta), a trećoj skupini pripadaju izdužene perle bikoničnog oblika rađene od zlata, datirane u 1. stoljeće pr. Kr.¹¹⁴ Zlatne bikonične perle na našem su području pronađene samo u paljevinskom grobu u Osijeku i izuzetno su rijedak nalaz (Slika 32.).¹¹⁵



Slika 32. Zlatne bikonične perle (J. Šimić, S. Filipović, 1997, 21.)

5.4. NOVAC

Uporaba novca ukazuje na određenu razinu ekonomskog razvoja. Prije svega, to su razvijena metalurgija za kovanje novca i razvijena trgovina. Keltski je novac rađen najčešće od zlata i srebra, dok je novac od bronce rjeđi. Postoje 3 stupnja keltskog novčarstva. U prvoj fazi je u uporabi najčešće grčki novac kojim su bili plaćani ratnici

¹¹³ J. Todorović, 1968, 62–63; J. Šimić, S. Filipović, 1997, 14.

¹¹⁴ J. Todorović, 1968, 63.

¹¹⁵ J. Šimić, S. Filipović, 1997, 29.

te rjeđe rimski republikanski. U drugoj fazi, sredinom 2. stoljeća pr. Kr. javljaju se imitacije grčkog novca, a u trećoj fazi Kelti kuju vlastiti novac (Slika 33.).¹¹⁶

Prvi novac koji dolazi do Kelta srebrne su tetradrahme (s prikazom glave Apolona na aversu i tronošca na reversu), drahme (žensko božanstvo na aversu, na reversu nosivi slitak) te tetroboli (glava Apolona na aversu i tronošca na reversu) damastionskih kovnica.¹¹⁷ U 3. stoljeću pr. Kr. javlja se keltska imitacija grčkog novca, najčešće tetradrahme Filipa II. On kuje svoj novac od 359. godine sve do smrti 336. godine pr. Kr., a Makedonci nastavljaju kovanje ovog novca i nakon njegove smrti zbog velike popularnosti kod barbara, među kojima su i Kelti. Najpopularniji Filipov novac je srebrna tetradrahma s likom Zeusa na aversu i konjanika na reversu.¹¹⁸ Posthumne emisije ovog novca kuju se sve do 294. godine pr. Kr. Nakon smrti Filipa II., svoj novac pokušava popularizirati Aleksandar Veliki. Zbog velike popularnosti tetradrahmi Filipa II. barbari krajem 4. ili početkom 3. stoljeća pr. Kr. počinju kovati imitacije ovog novca kao svoj vlastiti. Smatra se da su prvi s imitiranjem započeli Trako – Geti. Imitirani je novac u početku izgledom vrlo sličan originalu, a kasnije se sve više preobražava (npr. gubi se natpis).¹¹⁹ Imitacije ovog novca rađene su također od srebra. P. Popović, po uzoru na K. Pinka, imitacije Filipovih tetradrahmi dijeli na nekoliko tipova: srpska grupa, srijemski tip i tip Krčedin.

Na aversu srpske grupe prikazana je bradata glava, možda Zeusa, a revers s prikazom konjanika ima više inačica. Najčešće je sa dugom perjanicom na glavi, a neki primjeri iza konjanika imaju točkaste krugove koji bi trebali predstavljati kotač.¹²⁰

Keltski novac koji je vrlo čest na području Slavonije i Srijema je tzv. srijemski tip. On se pojavljuje sredinom 2. stoljeća pr. Kr. i podijeljen je na 4 vrste.¹²¹ U fazi A ovog tipa na aversu je prikazana glava bradatog muškarca okrenuta u desnu stranu s naglašenim nosom. Usta su prikazana s dvije točkice. Na glavi je lovorov vijenac koji je na prednjem kraju najčešće povijen unutra. Iza uha je prikazan pramen kose koji pada niz

¹¹⁶ J. Todorović, 1968, 80; J. Šimić, S. Filipović, 1997, 18.

¹¹⁷ P. Popović, 1987, 24–34.

¹¹⁸ P. Popović, 1987, 35.

¹¹⁹ P. Popović, 1987, 35–39.

¹²⁰ P. Popović, 1987, 39–45.

¹²¹ M. Ilkić, 1999, 46.

vrat. Na reversu je prikazan konj, sada nema konjanika. Uz tetradrahme se pojavljuju i drahme koji na aversu ima prikaz kao i na tetradrahmama, a na reversu je prikaz kotača iznad konja.¹²²

U fazi B srijemskog tipa novac zadržava karakteristike prethodnog tipa uz neke promjene. Lovorov vijenac na vrhu ima izgled kliješta, obraz je zaokružen, a nos je izduženiji i šiljastiji. Prikaz na reversu ostaje isti. Drahme su iste kao i tetradrahme, jedina je razlika u veličini.¹²³ Ovaj tip se pojavljuje u drugoj polovici 2. stoljeća pr. Kr i rađen je od srebra kao i faza A.¹²⁴

Faza C datira se u prvu polovicu 1. stoljeća pr. Kr. U ovoj fazi uočljive su neke promjene koje su rezultat interpretacije. Novac je nepravilnog oblika. Prikazi na njima ponekad su jedva vidljivi. Kosa, lovor vijenac i brada su drugačije prikazani. Drahme su malobrojnije. Za ovu fazu karakterističan je novac rađen od bronce, iako ima novca izrađenog i od srebra.¹²⁵

Faza D (tzv. minimi) datira se u kraj 1. stoljeća pr. Kr. U ovoj fazi od prikaza na aversu ostaje samo lovorov vijenac, a na reversu je prikaz konja. Novac je opet rađen od srebra.¹²⁶

Tip Krčedin je zadnji tip imitacija tetradrahmi Filipa II. Ovaj tip na glavi ima prikaza lavlje kože koja je preuzeta s tetradrahme Aleksandra Velikog s prikazom Herakla. Na reversu je prikazan jahač koji ima šljem s perjanicom, a ispod glave konja su prikazane četiri kuglice. Kod ovog tipa učestaliji su nalazi drahmi nego tetradrahmi. Tip Krčedin se pojavljuje u drugoj polovici 2. stoljeća pr. Kr i traje do sredine 1. stoljeća pr. Kr.¹²⁷

Istočnoslavonski je tip novca bio u opticaju na vrlo malom području, kako i sam naziv govori. Pronađeno je dvanaest primjeraka ovog novca iz Osijeka, Sarvaša, Privlake i Starih Mikanovaca, a datiran je u drugu polovicu 2. stoljeća pr. Kr. Rađen je od srebra, na aversu mu se nalazi glava bez brade, a na reversu konj iznad kojeg se nalazi floralni

¹²² P. Popović, 1987, 45–47.

¹²³ P. Popović, 1987, 48–50.

¹²⁴ P. Popović, 1987, 80.




¹²⁵ P. Popović, 1987, 50–52.

¹²⁶ P. Popović, 1987, 52–53.

¹²⁷ P. Popović, 1987, 54–60.

motiv u obliku lire, ispod kotač ili kružić s točkicom, a lijevo od konja je križoliki ornament. Ovaj je tip novca rađen po uzoru na tetradrahme kralja Audeleonta i novac je koji se može pripisati Skordiscima.¹²⁸






Skordisci kuju vlastiti novac od sredine 2. stoljeća pr. Kr, a kvaliteta izrade novca opada nakon poraza od strane Scipiona.¹²⁹ Početkom 1. stoljeća pr. Kr. Skordisci gube moć zbog pritiska Rima pa se novac sve češće radi od bronce, a uz njega se u prometu pojavljuju rimski republikanski denar i drahme jadranskih gradova Apolonije i Dirahija.¹³⁰

Novac damastionskih kovnica	
Srpska grupa	
Srijemski tip faza A	

¹²⁸ M. Ilkić, 1999, 47–48; P. Popović, 1987, 64–65.

¹²⁹ P. Popović, 1987, 150.

¹³⁰ M. Ilkić, 1999, 49.

Srijemski tip faza B	
Srijemski tip faza C	
Srijemski tip faza D	
Tip Krčedin	
Istočnoslavonski tip	

Slika 33. Tablica novca Skordiska (Slike preuzete iz: P. Popović, 1987.)

6. ZAKLJUČAK

Kelti se na naše područje naseljavaju krajem 4. stoljeća pr. Kr. u fazi Laten B2. Navedena faza latenske kulture slabo nam je arheološki poznata. Tek nakon povratka iz Grčke i naseljavanja Kelta u Slavoniji i Srijemu, količina arheološkog materijala raste pa nam faza srednjeg latena (C ili Beograd 2) postaje dobro dokumentirana. Postoje mnoga pitanja vezana za etnogenezu Skordiska na koja će se budućim istraživanjima možda dobiti odgovori. Jasno je jedino, da su Skordisci bili narod sastavljen ne samo od Kelta, nego i nekih drugih naroda uklopljenih u sastav Skordiska. Sve brojnija istraživanja na području sjeverne i središnje Slavonije mogli bi nam, napokon, donijeti odgovor na pitanje gdje se nalazila zapadna granica njihova rasprostiranja, odnosno gdje je bilo njihovo razgraničenje prema susjednim Tauriscima.

Razvoj latenske kulture najbolje pratimo proučavanjem nakita, najviše fibulama, jer je nakit kronološki osjetljiv. Najranije se pojavljuju Dux fibule, a posljednji tip koji se pojavljuje u ovoj kulturi su imitacije fibula tipa Jezerine. Za lakše praćenje razvoja ovog perioda važna je i keramika. Problem u obradi materijalne kulture predstavlja i to što je pod imenom Skordisci, kao što je već spomenuto, osim novopridošle „keltske“ populacije, obuhvaćena i autohtona populacija čiji međusobni odnosi još nisu dovoljno razjašnjeni. Utjecaj autohtonog stanovništva primjećuje se na pojedinim kategorijama arheološkog materijala, prije svega kroz pojedine keramičke oblike. Ono što su Kelti donijeli sa sobom kao tipično za latensku kulturu su mačevi s ukrašenim koricama te ostalo oružje jednog keltskog ratnika i keramiku rađenom na lončarskom kolu, što je doprinijelo boljoj kvaliteti keramike. Tipičan oblik keramičke posude Skordiska je zdjela, koja je pronađena na gotovo svim nalazištima ove kulture na našem području.

Keltska su naselja u početku bila otvorenog tipa, bez fortifikacija, a u 2. stoljeću pr. Kr. pojavljuju se utvrđena keltska naselja kao trgovačka, a kasnije i vojna središta. Živjeli su u poluzemunicama s krovovima pokrivenim slamom koje su pridržavali stupovi ili kameni zid uokolo kuće. U mlađem latenu grade nadzemne kuće rađene u tehnici pletera.

Dolaskom na naše područje Kelti koriste inhumaciju za sahranjivanje svojih pokojnika. Kasnije preuzimaju incineraciju od autohtonog stanovništva i ona s vremenom postaje glavni način sahranjivanja. Pokojnici su i kod jednog i kod drugog načina sahranjivanja

polagani u grobne jame, najčešće kružnog ili elipsastog oblika. Prilikom incineracije ostaci pokojnika su mogli biti stavljeni u keramičku posudu ili direktno u grobnu jamu.

Nakon sredine 1. stoljeća pr. Kr. dolazi do opadanja moći Skordiska, no njihov utjecaj na materijalnu kulturu ovog područja ostaje prisutan i u 1. stoljeću nove ere, što dokazuje njihovu dugotrajnu dominaciju na ovim prostorima. O moći Skordiska na našem prostoru govore nam i nalazi novca koji Skordisci kuju od sredine 2. stoljeća pr. Kr. Većina lokaliteta ove kulture nije sustavno istražena što otežava upotpunjavanje kronološke slike arheološkog materijala te slike svakodnevnog života stanovnika istočne Slavonije i Srijema u navedenom razdoblju.

7. LITERATURA

- ARNOLD, B., MURRAY, M. L., 2002. – „Put out the geese, the Celts are coming“ Iron age migration and social change in Central Europe *Ancient travellers*, Calgary, 111 – 118.
- BOŽIĆ, D., 1981. – Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovanskem Podonavju, *Arheološki vestnik* 32, Ljubljana, 315 – 336.
- BOŽIĆ, D., 1984. – Naoružanje ratnika mlađeg željeznog doba, *Keltoi*, Ljubljana, 77 – 82.
- DIZDAR, M., 2001. – *Kasno-latenska naselja na vinkovačkom području*, Dissertationes et Monographiae 3, Zagreb.
- DIZDAR, M., 2001a – Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, Zagreb, 103 – 134.
- DIZDAR, M., 2003. – Prilog poznavanju kasnog latena u istočnoj Slavoniji, *Opuscula Archaeologica* 27, Zagreb, 337 – 349.
- DIZDAR, M., 2006. – Zaštitna istraživanja naselja latenske kulture na nalazištu Virovitica – Kiškorijska sjever, *Annales Instituti Archaeologici* II., Zagreb, 55 – 60.
- DIZDAR, M., 2013. – *Zvonimirovo – Veliko polje, Groblje latenske kulture 1*, Monographiae Instituti Archaeologici 8, Zagreb
- DIZDAR, M., POTREBICA, H., 2002. – Latenska kultura na prostoru Požeške kotline, *Opuscula Archaeologica* 26, Zagreb, 111 – 131.
- DIZDAR, M., POTREBICA, H., 2005. – The La Tene culture in central Slavonia (Croatia), *Celts on the margin: studies in European cultural interaction, 7th century BC-1st century AD: dedicated to Zenon Woźniak*, Krakow, 57 – 66.
- DRNIĆ, I., 2009. – Dvije pojasne kopče tipa Laminci iz Dalja, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III, sv. 42.*, Zagreb, 305 – 319.
- DRNIĆ, I., 2013. – Fibule tipa Jezerine s prostora jugoistočne Panonije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 30, Zagreb, 45 – 68.

- DRNIĆ, I., 2015. – La Tene spearheads from the south-eastern Pannonia and the northern Balkans: typology, chronology, ritual and the social context, *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropa* 79, Rzeszowskiego – Rzeszow, 111 – 126.
- DRNIĆ, I., SKELAC, G., 2008. – Latenski nalazi iz Osijeka, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III, sv. 41.*, Zagreb, 385 – 415.
- DRNIĆ, I., FRANJIĆ, A., 2014. – pXRF Analysis of South Pannonian Late Iron Age Silver Artefacts, *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin*, Targu Mures, 83 – 96.
- DŽINO, D., 2007. – The Celts in Illyricum – whoever they may be: the hybridization and construction of identities in south – eastern Europe in fourth and third centuries BC., *Opuscula Archaeologica* 31, Zagreb, 49 – 68.
- DŽINO, D., DOMIĆ KUNIĆ, A., 2013. – *Rimski ratovi u Iliriku*, Zagreb
- ERCEGOVIĆ, S., 1961. – Keltski konjanički grob s Gardoša u Zemunu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. II., sv. 1*, Zagreb, 125 – 137.
- GABROVEC, S., ČOVIĆ, B., 1987. - Zaključna razmatranja, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo, 900 – 928.
- HAUSCHILD, M., 2010. – „Celticised“ or „assimilated“? In search of foreign and indigenous people at the time of the Celtic migrations, *Iron Age Communities in the Carpathian Basin*, Cluj –Napoca, 171 – 180.
- ILKIĆ, M., 1999. – *Hrvatsko Podunavlje u željeznom razdoblju – posljednje tisućljeće prije Krista*, Neobjavljeni magistarski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- JOVANOVIĆ, B., 1987. – Istočna grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo, 815. – 854.
- MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 1970. – *Keltsko – latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci.
- MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 1972 - 1973. – Kasnolatenki keltski grobovi iz Sotina, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III. sv. 6. – 7.*, Zagreb, 55 – 74.

MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 1984. – Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji, *Opuscula Archaeologica* 9, 23 – 34.

MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 1990. – Novi nalaz pojasne kopče tipa Laminci iz Siska, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III. sv. 23.*, Zagreb, 55 – 68.

MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 1998. – Brončano i željezno doba, u: *Prapovijest*, Zagreb, 161 – 369.

MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 2001. – Grob ratnika LT 12 iz srednjolatenskog groblja u Zvonimirovu kod Suhopolja u Virovitičko – podravskoj županiji, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, Zagreb, 83 – 101.

MAJNARIĆ – PANDŽIĆ, N., 2005. – Investigations into the La Tene period in northern Croatia: 1970. – 2003., *Celts on the margin: studies in European cultural interaction, 7th century BC-1st century AD: dedicated to Zenon Woźniak*, Krakow, 67 – 75.

MARKOVIĆ, Z., 1984. – Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja oko Delova, *Podravski zbornik* 84, Koprivnica, 295 – 319.

PETRU, P., 1968. – Vzhodnoalpski Taurisci, *Arheološki vestnik* 19, Ljubljana, 357 – 373.

POPOVIĆ, P., 1992 – 1993. – The Territories of Scordisci, *Starinar* 43 – 44, Beograd, 13 – 21.

POTREBICA, H., DIZDAR, M., 2010. – Celts and La Tene Culture – a view from the periphery, u: *Die efrundenene Kelten – Mythologie einiges Begriffes und seine Verwendung in Archaologie, Tourismus und Esoterik*, Linz, 165 – 172.

SCHEERES, M. *et alii.*, 2013. – Mirjam Scheeres, Corina Knipper, Maya Hauschild, Martin Schonfelder, Wolfgang Siebel, Daniele Vitali, Christopher Pare, Kurt W. Alt., Evidence for „Celtic migrations“? Strontium isotope analysis at the early La Tene (LT B) cemeteries of Nebringen (Germany) and Monte Bibele (Italy), *Journal of Archaeological Science*, 40, 3614 – 3625.

SLADIĆ, M., 1986. – *Keramika Skordiska*, Beograd.

ŠIMIĆ, J., FILIPOVIĆ, S., 1997. - *Kelti i Rimljani na području Osijeka*, Osijek.

TODOROVIĆ, J., 1968. – *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Dissertationes et Monographiae VII, Beograd.

TODOROVIĆ, J., 1974. – *Skordisci*, Monumenta Archaeologica 2, Novi Sad – Beograd.

Skordisci na prostoru istočne Slavonije i Srijema

Sažetak:

U radu sam pokušao spojiti starija i novija istraživanja i saznanja o životu te materijalnoj kulturi Kelta na prostoru istočne Slavonije i Srijema. Starije teorije o migraciji Kelta sve se više pokušavaju preoblikovati uz pomoć novijih istraživanja. Kelti su se na područje Slavonije i Srijema doselili krajem 4. stoljeća u fazi Laten B2 i od tada se nazivaju Skordisci. Postoje mnoga pitanja u vezi etnogeneze i prostornih granica Skordiska na koja bi odgovore mogli dobiti novijim istraživanjima. Razvoj latenske kulture najbolje pratimo uz pomoć materijalne kulture i to najviše fibula i ostalog nakita koji nam pomaže u podjeli latenske kulture na našem području.

Ključne riječi:

Kelti, Skordisci, Laten, latenska kultura, materijalna kultura, fibule.

The Scordisci on the territory of Eastern Slavonia and Srijem

Abstract:

In this work I tried to put together both old and new researches about life and material culture of the Celts on the territory of Eastern Slavonia and Srijem. Older theories on Celts migration are increasingly trying to remodel with the help of recent researches. Celts moved on the territory of Slavonia and Srijem at the end of 4th century BC in phase La Tene B2 and since then they are called Scordisci. There are many questions regarding the ethnogenesis and territory boundaries of the Scordisci on which we could get the answers with the help of recent researches. We monitor the development of the La Tene culture best through the material culture, mostly fibulae and other jewelry which helps us to make chronological division of this culture in our region.

Key words:

The Celts, the Scordisci, La Tene, La Tene culture, material culture, fibulae.